

ACC. N:R M. 14098: 1-95.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: *Småland* Upptecknare: *G. A. Hantman, Vissefjärda*
Härad: *I Möre* Berättare: " "
Socken: *Vissefjärda* Berättarens yrke: *folkskollärare*
Uppteckningsår: *1956* Född år *1888* i *Vissefjärda*

Husbondefolk och tjänstefolk. s. 1-95. LUF 105

ACC. NR M. 14098: /.

HUSBONDEFOLK OCH TJÄNSTEFOLK.
=====

L U F 105.

Under 1800-talets senare hälft, alltså innan jordbruket hade börjat med den snabba utveckling, som resulterat i våra dagars rationella drift, var det så här i min socken, Vissefjärda, att hållandet av tjänare var en fråga om gårdsstorleken samt bondens ekonomi. I allmänhet gällde dock, att om gårdens skötsel ej kunde ske med mindre tjänare anställdes och dagsverkare anlätades, så skaffade man sej nödig arbetskraft. Detta kunde vad denna ort beträffar säjas ske, när bondens gård var minst en fjärdedels mantal, i undantagsfall var det inte alla fjärdingsgårdar, som hade tjänare, och likaså kunde förhållandena i familjen eller god ekonomi medföra, att man ^{2/}stodslade dräng eller piga eller bådadara på gårdar, som var mindre än 1/4 mantal. Det kunde hända, att bonden var änkling utan kvinnlig hjälp i huset, som skaffade en piga, på en annan mindre gård var husbonden död, och änkan skaffade sej en dräng att sköta om jordbruket.

1.

13/2-56.
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Luf 105
1.

ACC. N:R M. 14098:2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

På fjärdingsgårdarna rådde man i de flesta fall ej med att hålla mer än en tjänare, medan man på de som var större kunde behöva både pigga och dräng. Ett fjärdedels mantal här i skogsbygden hade ungefärligen vid den tid, som här avses, 5-10 tunnland odlad mark, lika mycket naturlig äng - bol eller "gårde" - samt därtill 60-80 tunnland skogs- och betesmark. På en sådan gård kunde man sommar- och vinterföda 5 kor, 1 par oxar, 3-4 stutar, kvigor och kalvar, 1 häst och dessutom ett tiotal får. Ett par-tre grisar föddes opp årligen, och så hade man naturligtvis ett antal höns. Utom åkerarealen tog man skörd av potatis, rovor och höstråg på "brännorna" (svedjelanden) samt skaffade extrafoder till djuren genom att "kvista löv" samt slå av fräken i sjöarna, detta senare hade inte alla bönder tillgång till. Många bönder hade genom svedjandet mycket goda beten i hagarna (skogen) samt stora ängsbeten, varför man hade fler djur än som kunde hjälpligt vinterfodras. Sommarfoder räckte till flera än vinterfodret, varför djuren fram på vårsidan var åtskilligt svältfödda. Hade man inte råd att köpa halm på våarna, hände det att somliga bönder släppte ut djuren på bete strax efter det snön smält bort, ja, det berättades, att svältfödda kor, som inte kunde resa sej på benen i båset, 2.

ACC. NR M. 14098:3.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

3.

kördes på en drög ut i hagen, lades ner på en barfläck där det växte
lingonris och annat grönt, samt hämtades hem efter några timmar. Så han-
kade man sej fram, tills det hade växt upp lite gräs i betesmarkena. Och
om det blev missväxt somliga år, t.ex. vid "torre sommarn" 1868, tog man
våren 1869 halm av lagårdstaken för att utfodra nötkreatur, får och häs-
tar med. Så det var utmärkt bra ^{en} många gånger att ha uthusen täckta med
halm, då man hade en reserv av stråfoder att ta till vid extraordinära
behov. Djurbesättningarna var alltså i största laget på alla gårdar just
därför att man hade så bra sommarbeten, men på vårkanten var det inte
mycken mjölk man under dylika förhållanden kunde erhålla av sina kossor.
Huvudsaken var, att kreaturen klarade sej med livet över en foderknapp
vår. Och så måste man ju spara med fodret för alla de djur, som inte ar-
betade: dragare - oxar, häst och dragkor - måste först och främst ha mat,
så att de orkade med att dra redskapen - och det berättas om en bonde,
vars foderlager för oxarna tog slut, han fick harva och räfs ihop lång-
röte (kvickrot) från nyplöjda tegar, tvätta rötterna i bäcken samt utfodra
med denna ersättning för halm, hö och gröpe. Ett allmänt talesätt var, att
långröte ("bonnalättja") i näringsvärde var så gott som havre.

3.

ACC. N:R M. 14098:4

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Jordens brukning och växternas skötsel var för en mansålder sedan mycket primitiv mot nu, och jag minns bäst hur det var i min barndom i slutet av 1800-talet. Men mina föräldrar och andra äldre vid den tiden berättade en hel del som belyste detta. T.ex. att alla redskap, både för dragkraft samt handredskap var gjorda av trä, detta för att de skulle vara billiga i tillverkning. Någon gång måste man för att vagnar och redskap skulle hålla längre samt vara effektivare i brukandet beslås med en järnskolla i änden, t.ex. en plog eller årder, spadbladet eller grephornen. Ett järnspekt var en sällsynthet: i stället användes en granstake eller slana av samma träslag, och för att få dem hårda i änden, brändes de litet efter vässningen. Intressant är att jämföra olika redskap och arbetsmetoder förr och nu, växtföljder, såtider mm. Tag t.ex. alla gamla "märken", man skulle titta se efter, veckoräkning, ny och nedan, växters blomningstid osv, så finner man, hur så gott som allting förändrats bara på dessa 60-70 år. Slagan användes dock ännu i speciellt fall: för att tröska råg, vars halm ska användas att täcka lagårdstak med, för sådana tak finns veckligen ännu. Eller det speciella slag av tröskning, som kallas "pänsning"! Det består i att när rågne-karna körts in på logen, slås

ACC. N:R M. 14098:5

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

axändarna av dem mot logbalkarna, så att de flesta axen blir tömda. Sedan läggs nekarna i "lat" - ladan - tills man ska tröska dem med ångtrösken på hösten. Men det är endast rågen, som det förfäres med på det sättet.

Nuvarande bönder i vår trakt uttalar enstämmigt, att det nu med de höga arbetslönerna inte bär sej att ha tjänare på smågårdarna. Då är det bättre att göra så mycket man själv hinner med med eget arbetsfolk: bonden och hans hustru samt event. ägandes barn, kompletterat med några dagsverken då och då under somarhalvåret samt vid trösken på hösten. Och med de maskinella anordningar, som nu finnes att tillgå, så synes det gå bra på ovan angivna sätt och jordbrukets skötsel medhinns i ungefär normal omfattning utan vidare förseningar. Vissa gårdar har lagt ut steniga åkrar till betesmark eller skogsplanterat dem, så har man också inskränkt djurbesättningen och haft mindre antal men bättre och produktivare djur. Och som vart lantbruk här har avsevärda arealer med skog till, så får man med den inskränkta driften på själva jorden och lagården dock så mycket, som åtgår i det egna hushållet, pengar till skatter och allt annat får man genom att sälja skogsprodukter, som bonden själv vintertid avverkar.

5.

ACC. N:R M. 14098:6.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

När det gällde arbetskraften på de små hemmanen i denna skogsbygd har nämnts, att de allra minsta gårdarna inte hade råd till städsel av tjänare. När en ung man köpte sin gård av föräldrarna var det vanligt förr att dessa bodde kvar på stället, likaså om dotter och måg förvärva de deras hemmansdel. Så händer i enstaka fall också nu men med den skillnaden, att förr - bara för en 50 år sedan - tog de gamle s.k. undantag eller blev som det också kallades födorådstagare. Det var den enda form av pensionering som fanns för bönder, som lämnat opp sin gård till ett av barnen. När det var som bäst, var undantag en lycklig lösning av de gamlas försörjning och vård. Dessa undantagsförmåner varierade ofantligt och var beroende av skilda orsaker, vilket här i korthet skall utredas.

Ett undantagskontrakt kunde för de mindre gårdarna innehålla endast bestämmelser om, att de gamle skulle få äta vid de ungas bord samt erhålla husrum till döddagar, antingen i samma rum som de unga eller i en särskild kammare eller i särskilt litet hus på gården. Dessutom tillkom alltid i kontraktet kyrkskjutsar (om det fanns häst i gården), åldersvård samt hederlig begravning.

I andra fall bestämdes, att de gamla skulle bo för sej själva i en
6.

ACC. N:R M. 14098:7

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

kammare i stora boningshuset eller i särskilt undantagshus, de gamle erhö-
höll rättighet att få bruka större eller mindre stycke åkerjord, få ett
visst antal tunnor spannmål, rätt att ha bete samt utrymme i lagården
för en eller två kor, gris, får och höns samt åldersvård, kyrkskjutsar och
begävn^{ing}ing på kristligt och hedersamt sätt. Ibland kunde dessa undantags-
förmåner vara alldeles på tok för stora i förhållande till hemmanets
storlek och resurser, så att den unge ägaren hade svårt att komma ut med
dem och de äventyrade hans egen och familjens utkomst. Då blev ett mång-
årigt undantag på en gård verkligen betungande, och det ledde någon gång
till att bonden och undantagsfolket kom på kant med varandra, även om
de var närskylda. Ja, jag har hört berättas, att de gamla gavs ihjäl för
det stora undantagets skull. Särskilt svårt var det för gamlingarna, när
de bodde hos svärdottern, som "hissade opp" mannen att hata sina föräld-
rar och göra dem förtret, ^{och} innehålla en del av förmånerna eller dylikt. Var
undantagsfolket inte släkt med undantagsgivaren blev det etter värre i
somliga fall, i andra kanske bättre. Det berodde väl på bägge parter
uppträdande mot varandra, förmodar man. Men var dottern gift på gården,
så kom de gamle att få det allra bäst. Hennes man fick hålla god min.

ACC. N:R M. 14098:8.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Min fädernegård, 3/8 mant. Fåglasjö Östergård i Vissefjärda sockens västra del, Kåraböket, har inte haft något undantag sedan min far köpte gården. Far hette August Gustafsson, hans far och mor hette Gustaf Månsson och Kajsa Jonasdotter. År 1870 köpte far hemmanet. Då levde bara hans far, modern dog i unga år med flera minderåriga barn efter sej. Det blev ett ordentligt tilltaget undantag, för far fick gården billigt, som kom att gälla i 20 år: det var 6 tunnor säd, åker och äng, husrum i en kammare, rum för ko och andra djur. Särskilt tyckte far att sädesmängden var för stor, det var nämligen brödsäd, hälften av råg och korn. Men farfar fick det han skulle och förhållandet var gott mellan mina föräldrar och honom. Men en gång sa far ifrån, att farfar lika gärna kunde nöjt sej med mindre mängd säd än sälja av den till fattiglappar, som visserligen gav revers men som aldrig kunde utkrävas betalning av. Då gav farfar med sej och medgav godvilligt nedsättning med en tredjedel.

Min morfar, Nikolaus Svensson, Mörkamåla, Eringsboda, blev också änkel tidigt och uppbar undantag i omkring 25 år, först av sonen Nils, sedan av en brorson Carl Elof Petersson, men när gården kom till oskylda, sålde morfar undantaget till gårdsägaren mot kontanter samt flyttade
8.

ACC. N:R M. 14098:9.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

till sin andre son W.J. Nikolausson, Bläsemåla, ⁴vssefjärda. Så fick han det lugnare samt slapp att gå i livsfara för den sistnämnde gårdsägaren.

I min hemby Fåglasjö blev gårdsägaren Frans ^{Carlsson} ~~Wickström~~ ihjälslagen (ej släkt) med en kornkrake av undantagsmannen Sven Carlsson, efterlämnande fem minderåriga söner jämte ung maka, vilka samtliga fick gå från gården samt bosätta sej i en usel torpstuga i byn. Så kunde det också gå till, när det hade blivit ovänskap mellan bonde och undantagsfolk. Mycket annat vore att omtala om denne Sven Carlsson och hans hustru Maja. Mördaren dömdes till 10 års straffarbete men benådades slutligen på grund av ålder och sjuklighet genom personlig uppvaktning för kungen av de tre sönerna. ^{Oscar II}

Jag sa, att undantag var ett bra sätt att lösa böndernas ålderdomsförsörjning och -vård. Det var inte enbart onera för den som skulle utbetala undantaget: de unga på gården (när de var släkt med gammelfolket), kunde ha mycken nytta av föräldrar eller svärföräldrar under många år, för i regel tog man undantag mycket tidigt, 50-55 år. Då behövdes inte på en sådan gård, t.ex. 1/4 mant., inga tjänare, varken dräng eller piga, om båda de gamla levde, på kanske ett tiotal år. Och då kunde bondens barn vara så pass stora, att de kunde hjälpa till rätt mycket i arbetet, för 9.

ACC. N:R M. 14098:10.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

deras skolgång tog inte många månader om året förr i tiden. Så då gjorde undantagsfolket skäl för sej och var naturligtvis välsedda. Värre blev det för både bonden och undantagsfolket, när de sistnämnda på grund av ålder och sjukdom inte längre var arbetsföra. Dock tröttnade dessa inte att vilja hjälpa till, så gott de förmådde, dels för att hjälpa, dels för att få tiden att gå och bli dräglig. Att bara gå och titta och inget ta sej för blir ju enformigt i längden. Det kan folkpensionärer och andra pensionärer intyga - även skrivaren! - som varit med några år och är friska och arbetsföra och -villiga men inte kan få något jobb. Alltså, de riktig gamla undantagstagarna kunde se till barnen, de kunde bära mat till skördefolket eller till de som arbetade i skogen, gå ärenden till handelsboden osv. Särskilt var det väl till sist det enda de gamla kunde vara till nytta med att vara hemma i stugan och ha tillsyn över barnen samt kanske laga lite mat, när de unga tu var ute i dagligt slit. Så att man kan säga, att båda parter var nöjda med varandra, kärlek och omsorger om varandra var de drivande krafterna i förhållandet mellan föräldrar, barn och barnbarnen. Min far kunde berätta hur han som femåring tillsammans med undantagsmannen Jonas Ingelsson (fars morfar) vandrade

10.

10.

ACC. N:R M. 14098: //.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

omkring på ägorna hand i hand. En dag tog fars morfar en spade med sej opp till Storå kern, grävde opp en fin ask ~~och tog med sej~~ på renen samt tog den med hem och satte den på gårdsplanen. Det var 1850, och asken tog sej och var ett minne för både far och hans efterkommande, ty den står som vårdträd, över hundraårig, kvar på samma plats, där den sattes av Jonas Ingelsson!

Men undantagsfolk hade det inte så gott ändå, även om det rådde frid och sämja. Att vid 50-årsåldern koppla av som husbonde på gården till att bli en, som inte alls fick bestämma på de ägor, han rått om tidigare. Och när de blev sängliggande blev det inte alltid någon "ålderdomsvård" att tala om, trots kontrakt och allting. Till fattigstugan fick man inte skicka i väg dem - det skulle de gamla spjärnat emot med alla krafter - utan på undantaget måste de leva och dö. När en del folk nu blir sjuka och orkeslösa, så får de ålderdomshemmet som en sista fristad, antingen de nu är fattiga eller rika. Och det anses inte som förr som en skam att komma till Bussamåla (vårt nuvarande ålderdomshem i Vissefjärda) utan en fullt naturlig åtgärd av barnen, att sända sina föräldrar dit, då de ej själva vare sej har tid eller råd att passa en sjuk far eller mor.

11.

ACC. NR M. 14098:12.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Det fanns en hel del småstugor och torpställen på hemmanen under min farfars och fars bondetid, så ock på deras. De bestod bara av en liten åker med husplan, och stugornas invånare hade i regel ingen annan inkomstmöjlighet än att utföra arbete hos bönderna, främst då hos den bonde, på vars mark deras stuga låg. Vanligen hade de att erlægga arrende i form av dagsverken hos bonden, företrädesvis under slätter eller annan skördetid. På min födelsegård hade vi två sådana torpställen, ett ute i änden av vår kohage på häradsvägen Långasjö-Holmsjö-Karlskrona, och det andra låg ute i en från inägorna avlägsen skogsmark, Oxhagen, i vilken oxarna släpptes vid vårarbetes slut och där de fick vila opp och bli feta, innan hösten, då jordens bruk åter tog i gång, och vanligen såldes också en gammal oxe till slakt då och en av stutarna tämjdes i stället. Här fanns en åker, som kallades Bråttomlyckan, ett tunmland stor, och namnet på stället var efter torparen Gustaf "Bråttom", som i tillnamn dock hette Pettersson. Det andra var ett öknamn, mycket vanliga förr, och en skämtsam anspelning på hans temperament, motsatt till namnet, för han var i stället saktfärdig i arbetet. Här bodde alltså vår torpare några år, tills en granne i byn lockade Bråttom att flytta sin stuga in på en

12.

13.

grannen tillhörig lycka. Här i Oxhagarna fanns i min barndom i slutet av förra seklet alltså två husgrunder, utvisande platserna för Bråttoms stugor samt några fruktträd. På Bråttoms senare angivna tomt var bl.a. ett gammalt päronträd, som också hade frukter, som smakade besynnerligt: päronymparna säjes ha satts in i en gran! Det var således kåda, som päronen, som var dessutom stenhårda, hade sin konstiga smak av. Som barn var jag flera gånger och deltog i arbetet på Bråttomlyckan - Bråttom var då sedan länge död - men slutligen fick den ligga för fäfat, då den låg så långt från gården och då det inte var någon ordentlig väg dit. Och i en killa intill lyckan hämtade Bråttom vatten och kallas därför än i dag Bråttom-killan. Sex dagsverken skulle Bråttom göra hos oss och då alltid i slåttern. Men han var ingen vidare slätterkarl, när man slädde i "skärv" trampade han ner gräset mellan stenarna med träskon i st.f. att slå av det, och det kunde han inte, därtill fordrades särskild skicklighet, som den sävlige Bråttom inte hade. När han dog, måste hans kista bäras fram till byn, varefter den fördes på en "åkvagn" till kyrkan.

Det andra torpet - ute i kohagen - var också en stenig lycka med ett enkelt hus samt en liten lagård till smådjur och grödan. Hr hade vi

ACC. NR M. 14098:14

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

14.

långt före jag var född en torpare "Lång-Anners", som också gjorde dags-
verken men bara fyra, för hans lycka var inte så stor som Bråttoms, och
de dagsverkena togs också ut i slåttern. Anners försörjde sej med diver-
searbeten åt gårdens ägare främst och först men även åt andra, som be-
hövde hjälp till vedhuggning, kolning osv. Efter honom kom arbetaren Karl
J. Karlsson, också diversearbetare. Han dog ung, och änkan gifte om sej med
träskomakaren Karl Johan Karlsson, samma namn som gubben nr 1, och han
innehade stället, tills han flyttade 1914 till Muggetorp i Vissefjärda.
Hans dagsverksinsat var misslyckad, och i stället fick han fullgöra ar-
rendet genom att lämna träskor till alla familjemedlemmarna i bondens
hem, bortåt ett 10-tal, och för året gjorde det minst 30-talet par, vilket
inte kan säjas vara ett billigt arrende. Nu har Karl Johans torplycka
växt igen, sedan den lades ut till hagen, en stor gran har växt opp på
husgrunden intill den raserade eldstaden, men kvar står några syrén -
och stickelbärsbuskar och så förstås husgrunden, allt vittnande om att
här har bott människor, förnöjsamma men förande ett ytterst torftigt liv
i små omständigheter, fullt med barn i stugan, vilka alla kom ut i värl-
den, nästan dussinet till Amerika, med endast yngsta dottern boende i
14. Sverige.

När dessa torpare gjorde sina dagsverken, så hade de maten hos bonden de dagarna, och även för övrigt tydde de sej till markägaren, när det var fråga om att köpa mjölk, bröd, mjöl o. a. till livets uppehälle. Många gånger - så omtalade mina föräldrar - fick de bistå och ge torparfamiljerna bröd, sovel och mjölk för intet, då nöden och svälten hotade dem. Och särskilt till jularna begåvades de med julakost, mor bakade en brödkaka till var och en i torparstugorna samt lämnade också smakbitar av julslakten, ull till strumpor osv. Mina föräldrar ansåg sej ha skyldighet att i främsta rummet de skulle hjälpa, då man hade dessa fattiga på sina ägor, och på samma sätt förfor andra bönder i allmänhet mot sina fattiga på gårdarnas jord. Vackra drag av samhörighet, som uppskattades av de hjälpta, vilka hyste stor tillgivenhet för vederbörande bonde och hans familj. Och bondens barn och torparens dito var mycket goda vänner och lekte och trivdes tillsammans som syskon. Och det unika är, att denne vår siste torpare hade lika många barn som mina föräldrar, och han gav sina barn samma namn som bonden (min far) gav åt sina. Skulle väl vara en tydlig gest från torparfolkets sida, att de uppskattade och gillade mina föräldrar för dessas omsorger om dem och deras barn. Och under bärtiden 15.

ACC. N:R M. 14098:16.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

16.

uppvaktades mor av torparbarnen med många krukor smultron, som hon kvitterade genom att fylla deras bleckkruka med söt mjölk att ta med hem, förutom kaffe och kakor, som de blev bjudna på och som inte ofta vankades borta i torpet.

När far tog emot sina föräldrars gård 1870 var den odlade arealen liten, endast bestående av de urgamla tegarna. Ladugården var också liten och djurantalet bara hälften mot vad det småningom blev några år efter fars tillträde. År 1873 lät han bygga ny lagård, stor och pampig, med två logar, särskild stallavdelning för hästen, portskjul m.m. Bara gångjärnen till de många dörrarna kostade 1,000 daler, en stor summa den tiden. De var smidda på Linnefors bruk, ett järnmanufakturverk, som förädlade den myrmalm, som togs upp i den intill bruket varande sjön Törn och andra sjöar i socknen. Fåglasjö by hade en utmark, Moen, en halvmil från byn, och den brann genom mordbrand torra sommaren 1868. Far tog och avverkade dessa branskadade jätteträd, och av dem byggde han upp sin stora lagård, vilken fortfarande står och gör tjänst på gården, nu ägd av ovannämnde Jonas Ingelssons ättling i femte led, Bengt Hartman. Mangårdsbyggnaden är från 1846, alltså 110 år gammal, även den är i bruk, sedan den genomgått en genomgripande renovering.

ACC. N:R M. 14098:17

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Men den stora lagården skulle bli till gagn så småningom. Far lejde sina torpare och andra hugade i orten att bryta åker på hagmarken, och dessa hade viss ersättning per skäppland. Man flåhackade, bröt stubbar och sten, men med den tidens enkla redskap blev de största stenarna lig-
gande kvar. Den avröjda stenen blev till breda stenvägar runt "trädomarna", som ökade fastmarksjorden till dubbel areal, så att gården nu hade omkring 12 tunnland åkrar inalles. Men far nöjde sej inte med detta: han hade sjölaggar samt kärr, som var lämpliga för odling. Och här igångsattes stora arbeten med skogshuggning, stubbupptagning, flåhackning, dikning samt bränning av grenar och stubbar. Härigenom erhöles cirka 25 tunnland mossodlingar, av vilka nu bara hälften brukas. Det andra har återgått att bli kärr igen eller delvis skogbärande, då jorden var för lätt och inte gav lön för mödan. Det blev fullt i den stora lagården, alla båsar blev besatta, och lador och slindrar fylldes av säd och hö. Det var ett väldigt uppsving, men så hade det också kostat åtskilligt med pengar. Det var nära att far stupat på kuppen i sin iver att odla och bygga och ställa, men allt ordnade sej med hjälp av mors hemgift och de inkomster, som erhöles genom försäljning av i synnerhet stutar och oxar men även potatis till 17. det nyligen (i slutet av 1860-talet) startade bränneriet i Kyrkeby.

17.

ACC. N:R M. 14098:18.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

18.

Under fars första bondetid hade han således inte bara dräng och piga utan också sina två torpare att arbeta samt extra arbetskraft för utförande av odlingsarbeten på åker och mosse, dikning i mossar, skogsarbeten, väganläggning m.m.

De tillfälligt anställda, som sysslade med upptagning av nya odlingar, dikare, gärdslehuggare, kolare m.fl. var avlönade enligt ackordsmetoden: odlare på åker och mosse hade viss betalning per skäppland eller tunnland, dikesgrävare vissa ören per famn, de som lade stenvägg hade också betalning per famn, likaså gårdsgårdsbyggare, huggning av gårdsle och stakar betalades per 100 st., kolarna fick betalt för mila eller för läst av kolet, vedhuggare hade för storfamn om $12,5 \times 8 \times 6$ fot = 120 kbf eller med nuvarande rymdmått 3,24 kbm. Det kan omtalas, att skogshuggare då inte hade såg utan famnveden både fälldes, kapades i längder om $2\frac{1}{2}$ fot samt klyvdes, allt med s.k. bältyxa. För huggning av brännveden erhöll huggaren på rot 50 öre famnen, för gårdslet 75 öre och stakar (av ene) 25 öre för 100 st. Rukning, d.v.s. uppkvistning av träd och enbuskar, de senare så stora, att de dugde till stakar, när man byggde gårdsgård, samt bortröjning av allt övrigt i buskväg, betaltes med 2-3 kr skäppland.

18.

Vid borthuggning av skräpbuskar samt uppkvistning av träd och buskar använde man s.k. rukkniv, gällde det större grenar på träden (allt när de stod på rot) brukade man hand- eller bålyxa. De nämnda verktygen, liksom även liar, skärar, risbitar samt spik m.fl. järnsaker, tillverkades av närmaste bysmed.

Far utrustade dem som odlade på stenig hagmark, arbetarna, med bra hjälpmedel för avlägsnande av de upptagna stenarna till åkerkanterna, där stenvagnar lades i rågången mot grannarna. Det var både s.k. stenvagnar och rullbågar. Den förstnämnde kördes med oxar eller häst, de senare rullade med sin last av stenar, mest mindre, på släpar av runda stammar, och dessa "banor" kunde utläggas, där man just ville ha stenarna. Den klappersten, som kom upp, bars av arbetarna med en vanlig handbår för två man. Skottkärror användes inte. Stenvagnarna, som byggdes, rasade ner på sina ställen efter något år, detta beroende på att man inte grävt ner till fast mark: när det blev tjäle, försköts muren och rasade omkull. Men i allmänhet kan säjas, att de låg kvar, där de placerats, och ligger fortfarande. Far ville inte ha några rösen mitt i åkrarna, som en del andra odlare av bekvämlighetsskäl byggde upp, dels tog de bort mark i åkern, dels såg

19.

ACC. N:R M. 14098:20.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

det illa ut och de var till hinder vid plöjning och skörd.

Omnämnde torpare Bråttom arbetade sålunda mycket i skogen åt far samt även vid odlingar. En annan var från närmsta grannby, Prämboda i Långasjö socken. Denne hette Peter Skytt (hans far hade väl varit soldat eller också var han en väldig jägare). Han var en duktig arbetare, förnöjsam med en ringa förtjänst. Men så fick han nöja sej med dålig kost. Far omtalade, att Peters käring, Hanna, bar till sin gubbe middagsmat, bestående vintertid eller annars, när det var kallt och ruskigt, av "pärnävälling". Hon beströk den uppvärmda grytbotten med en talgbit, slog i vatten och saltade, skalade några potatisar samt skar dem i småbitar och lade i. Sen redde hon av vällingen med en näve kornmjöl. Inget sovel förekom. Till detta åt Peter bröd samt drack kärnmjölk till. Och ungefär så fick övriga dagsverkare leva. Andock var denne Peter bonde, hade en halvåtting, men det var många munnar att mätta i hans familj. De, som bodde bara i ett torp eller backstuga hade det säkert åtskilligt tarvligare. En annan arbetare, som jag minns byggde vanliga gårdsgårdar åt far, hette Joel, efternamnet vet jag inte. Han hade bara en liten stuga. Jag svedde vid jor åt honom, när jag var 7-8 år, som han skulle ha att binda ihop gårdsgården med.

20.

ACC. NR M. 14098: 21.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Joel gick barfota på sommaren, och jag kunde med undran och intresse beskåda hans märkliga fingrar och tår: på händerna var lång- och ringfingren förbundna med varandra genom tunn hud, som simhud, och motsvarande tår var också försedda med dylik hud och alltså sammanväxta. Han hade troligen inget hinder av att han var utrustad på detta sätt, men skojigt såg det ut.

Kolare och vedhuggare arbetade mest om vintrarna. De förra byggde sej en koja vid milan, där de levde primitivt. Vid mina strövtåg i markerna efter bär och svamp hittade jag för ett tiotal år sedan en mycket konstfullt uppförd eldstad, som alldeles säkert haft sin plats i en kolarkoja. Spisen var både till uppvärmning och matlagning. Potatisen var för alla grundstommen i födan, den hade man gott om, både fattiga och rika, åtminstone större delen av året, därnäst kom brödet. Ibland kolarna åt man potatis och bröd, sill och strömming, ibland fläsk och fisk, villebråd, som man sköt eller snarade, både hare och fågel. Brödet i kolardieten var ofta bakt i kojan: man gjorde en deg av mjöl och vatten, klente degen på de uppvärmda stenarna i spisen, och när "kakorna" ramlade ner, betydde det att de var bakta. Potatisarna stektes genom att grävas ner

21.

i askmörjan i spisen,oskalade och otvättade.Kaffet var ännu inte så all-
mänt att det utgjorde den dagliga drycken så där för hundra år sedan,
men några decennier senare stod kaffepettern ständigt på spishällen i
såväl kolarkojor som småstugor och bondehem,fast "bönorma" i vardagslag
inte var äkta utan bestod i rostat korn eller råg.Det var i alla fall
bättre till att skölja ner maten med än enbart vatten eller dåligt svag-
dricka,hembryggt,eller sur skummjolk,uppblandad med vatten.

Alla arbetare,som hade att utföra något "på beting",d.v.s. ackord,
fick föda sej själva,medan dagsverkare alltid fick maten hos bönderna.
Detta gällde även t.ex. skräddare och skomakare och andra hantverkare,
som i bondens hem utförde sina arbeten.Så ville man ha det å ömse håll:
bönderna slapp undan med billigare dagspenning,och arbetarna fick äta
sej riktigt mätta med både mer omväxlande mat och bättre föda,än de var
vana vid där hemma.Men detta var regel bara på bondgårdarna,ty på s.k.
herrgårdar var det endast tjänstefolket,som hade kosten på stället,me-
dan dagsverkarna och statarna hade maten med sej på arbetet eller gick
hem vid måltiderna.Och i bondstugorna vankades det inte bara mat utan
också en sup ibland,och detta var ytterligare ett plus till det hela.
22.

När lejde bönderna extra arbetskraft, d.v.s. dagsverkare? För det mesta var det i brådiskande tider, då det gällde sådd, slåtter, skörden av säd och potatis samt tröskningen. Även andra tillfällen under året kunde det behövas extrahjälp, såsom vid linets brytning och skäktning, men brytningen skedde oftast genom att ordna s.k. brytöl, varvid endast manspersoner anlätades, skäktningen utfördes alltid av fruntimmerna.

Det gick åt extra krafter, oftast ungdomar, när man skulle till att hacka ner potatisen i "brännan" (svedjelandet) på våren, likaledes lejdes folk för potatissupptagningen på hösten, både i brännor och på åkrarna. På 1880-talet, omtalade mina föräldrar, brukade man ett ackordsystem vid potatisplockning som gick ut på det, att när vederbörande arbetare, barn eller vuxna från torpen, hade plockat opp 12 skäppor, så fick de den trettonde som betalning. De fattiga kunde på detta sätt säkra sitt behov av potatis för året, ville de sälja sina "plockskäppor" till bränneriet, så var det att köra dem dit. Där betalades det omkring 50 öre skäppan, dvs 3 kr. per tunna. Att kunna plocka opp 13 skäppor per dag - man körde då inte upp fårorna först med årder - ansågs som en duktig arbetsprestation. Ackordslönen nu, när potatisen köres opp med maskin, var i höst på större

ACC. NR M. 14098: 24.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

gårdar 60 öre per korg(om 30 kg),vilket blir 2 öre kilot.Okring 25 korgar om dagen brukar vara medelresultat av skolbarn och fruntimmer. Det blev 50 öre per dag 1880,1956 var förtjänsten per dag 15 kr.1

Fram till slutet av 1800-talet såg man vid skörden av säd folk använda skäror,som hanterades mest av fruntimmer.Särskilt var det viktigt,när kornet var hårt moget,att man tog det varligt,så att axen inte skulle "stupa av".Då kunde inte annat än skära begagnas,ansåg man,och jag såg i barndomen hemma på vår gård ett tiotal kvinnor samtidigt i färd med att skära kornet.Det blev så fint efter dem,att intet enda ax eller strå syntes på stubben.Och efter det skörden var inkörd,fick vi barn med en liten korg i handen gå på kornåkern och plocka upp axen.
(som hjälps åt vid betningen)

Liksom det berättas i Bibeln,att Rut gjorde på Boas åker!Andra året på brännan sådde man alltid råg.I den fanns otaliga stubbar och stenar,så att där trodde man inte heller att det gick an att använda lie som på åkrar och mossar.Även här skar man säden med skära för att få opp mesta möjliga av både ax och strå.Men så när arbetskraften sinade eller blev för dyr,tog man till lien både vid kornskörden och i brånarna.Det fick bli lite slarvigare,det kunde inte hjälpas,man fick efteråt räfsa rent.

Jag minns som pojke sista gången vi hade brytöl hemma, det var omkring de sista åren av förra seklet, hur gubbarna stod vid bastan, där linhalmen, som rötats under sensommaren, nu torkades och bröts med bråtor. Alla slamrade på i en sky av damm och skävor, och den ena linlocken efter den andra stoppades i säckarna. Nästa dag kom skäktekäringarna med sina skäktträn och skäktstolar under armen för att få frukos i dagningen. Efter mat och kaffe och en gök gick kvinnorna ut i stallet, satte sej till med en klut bunden om mun och näsa för dammets skull, och så skäktades av hjärtans lust. Men det gick inte så bra att prata med munnen förbunden, men det gick ändå. En och annan hade skäktträ, gran målat med blommor och blader, men de flesta hade helt vita som träet. Det drog kallt så här sent på hösten i de öppna stalldörrarna, så samtliga kvinnor var påpälsade med gamla kappor eller manfolkströjor, alla hade säckförkläden som skydd mot dammet.

Efter det linet var skäktat, stoppades linlockarna i säckar, och sen var det att häckla dem, så att man fick kvaliteerna tågor och blånor. Avfallet på golvet, skäkthall, togs till vara och stoppades löst i säckar. Allt skulle sen spinnas, antingen av mor eller pigorna, eller också lej-

25.

de man för spinningen. Det fanns gott om gamla kvinnor i småstugorna, som intet högre önskade än att få tjäna en slän på spinning. Under alla förhållanden lejde man bort spinningen av skäktfallet, för det var så fullt av vassa skävar, att man inte ville förstöra fingrarna.

Tröskarbetet ägde rum från senhösten, när jordbruksarbetena var omställda, d.v.s. plöjning, rågsädd m.m. Den senare kunde försiggå på 1880-talet, enligt vad far talade om, så sent som på julafton, ja man sådde t. o.m. på snön, utan att harva eller kratta ner utsädet, det "åt" sej ner själv, sa man, till jorden. Bara sådden skedde på gamla året, för höstråg var ju en tvåårig sädesväxt. Särskilt kunde denna sena sådd äga rum på svedjelandet, efter det potatisen var upplockad. Och det blev bra skörd trots allt. Men så var det den härdiga, gamla Vasa-rågen, man använde den tiden.

Tröskningen av rågen skedde två gånger: första gången vid inkörningen, då man slog nekarna mot logbalkarna några tag samt sedan "ladde" den i "lat", för att under vårvintern tröska den riktigt. All tröskning försiggick då för tiden med slaga, inga tröskverk av något slag hade kommit in i bygden. Det dröjde med det till på 90-talet, då en granne till oss

som hette Olof Petersson köpte ett, avsett att dras med handkraft. Den första tröskningen på hösten kunde ibland börja tidigt, beroende på att man hade tomt i sädesvingarna och var tvungna att få mjöl både till folk och husdjur. Först tröskade man bosset, d.v.s. allt som räfsats opp, sedan säden körts in från åkern, sedan fortsatte man med den andra säden. Råg, som erhållits vid den första trösken, som kallades pänsning, gick åt först och främst till utsäde, då de kornen var grövre och lämpligast till utsäde. Man behövde också tröska då och då för halms skull till kreaturen.

På fars gård utförde drängen och han sådan tröskning, som var mera tillfällig. Då tröskningen sedan längre fram tog fart på allvar, var man fyra man, som tröskade samtidigt på samma loge. Det gick i en livlig och munter takt, och var mera roligt än att tröska två. Ibland hände, att antingen drängen eller far fick tröska ensam en timme eller par för att få halm till ett mål åt djuren eller en påse mald att ta till kvarnen. När man tröskade fyra, fick alltså far leja två man utom drängen och han. Det var någon av småbönderna från byn samt någon torpare. Sådana dagar börjades det tidigt: redan vid tre-tiden på ottan kom tröskkarlarna, och

då skulle de fyra först ha en matbit, innan de "slog i loen". All säd gick lättast att få ur, när det var smällkallt, och särskilt passade man på att tröska kornet vid kyla, för då behövdes inte många slag på axändan av nekarna, innan kornen var ur axen. Tröskkarlarna var klädda i träskor, vilka var den vardagliga fotutrustningen sommar som vinter, med tjocka ullstrumpor samt vantar av samma material. Innan de gick ut på logen, tog man några glöder i träskorna samt ristade omkring, så att de blev uppvärmda. Och om man började frysa om fötterna ute på logen, gick man in igen och upphettade träskorna på samma sätt som förut.

Slagorna var mycket viktigt att de sågs om. De tre delarna, drompel, handval samt band, måste stadigt förenas. Bandet var av ålskinn, snörena som virades om detta mellan trädelarna, var också av ålskinn, men även vanliga "simmar" kunde duga till detta. Drompeln kunde under arbetet gå sönder, då fanns i reserv gjorda under vintern att ta till.

Till att lysa opp logen med till dager hade man i ett hörn av logen en av bräder hopspikad hylla, bestående av vågrät stående, triangelformade brädbitar med bräder på sidorna. Det skulle vara för eldfarans skull. Antingen satte man ett talgljus öppet här i ett borrarat hål, eller också

28.

ACC. N:R M. 14098:29

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

29.

sattes här en lykta, i vilken fanns antingen en ljusstump eller en liten fotogenblecklampa. Denna senare kunde också stå oskyddad på hörnhyllan. Man hörde aldrig omtalas, att det hände någon eldsvåda på grund av upplysning av logar på detta sätt.

Vanligen brukade far anlita en gubbe i byn, en åttingsbonde som het-
te Olaves, ^{han} vanligen kallad Lill-Olaves, att hjälpa till med trösken, antingen hela dagar eller också bara ottor mellan kl. 3 och till dager, då far och drängen sedan efter frukosten skulle ut på arbete i skogen. Denne Olaves var ett mycket omtalat original. Han snålade in på maten hemma och om han var budad att tröska någonstans, kom han redan vid tolv-ett på natten, ty han var alldeles uthungrad och ville tidigt få gratismat hos arbetsgivaren. Han satt då vid spisen och tjatade på far och drängen: "Opp, klockan ä mycke!" så gjorde han var kvart, tills han äntligen fick opp dem och det vankades en matbit för honom och de andra.

Havren var segast att tröska med slaga. Vete odlades inte då för tiden, så det var endast råg, korn och havre samt ibland ärter och klöverfrökärvar. Att tröska med slaga var mycket strängt, så det gällde att ha ordentlig träning samt riktig teknik, så att parterna inte slog varann
29.

ACC. N:R M. 14098:30.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

i skallen med dromlarna. Jag har otaliga mornar och hela dagar tröskat med slaga hemma på vår gård, far, jag samt mina två yngre bröder bildade något år ett eget "hemmalag" och tröskade fyra så det klang. Men det var verkligen en stor dag, när tröskverket första gången introducerades i vår bygd, det gick både fortare, bättre och lädrigare att avverka tröskningen på det nya sättet, antingen det nu gällde att dra för hand eller, som det sedan skedde, tröska med vandring, med hästen eller oxarna som dragkraft. Ännu finns ett och annat handdraget tröskverk i gång på småställen logar, än tröskas det någon gång med vandring och häst, men sedan flera årtionden tillbaka har tröskningen motoriserats, antingen dragkraften erhålles med traktor, lokomobil, oljemotor eller el-dito. Det sistnämnda sättet är nu det mest vanliga.

Tröska tidigt om mornarna i mörker med lykta praktiserades ju allmänt ^{men} däremot gjorde man det inte efter mörkrets inbrott på e.m. Skulle någon hitta på att tröska på kvällen, så väckte det allmänt uppseende. På kvällarna däremot harpade man den under dagen eller ottorna uttröskade säden samt bar in den på vinden över boningshuset, så att under trösken blev det många arbetstimmar per dygn, från 3 på morgonen och 30.

30,

ACC. NR M. 14098:31

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

31.

till 8 på kvällen. För en så dan arbetsdag fick tröskaren 50 öre plus sex mål mat. Bara för en fyra timmars ottetröskning var betalningen en daler eller 17 öre och två måltider. Och Lill-Olaves gömde sorgfälligt sina daler och var med tiden ägare till några tusen kronor på banken.

Olaves hade två pojkar, av vilka Johan Elof var bosatt i hemmet. Då han - Olaves - märkte, att pojken tullade hans pengapung, tog han sej för att gömma undan den, insvept i en näsduk, oppe på sin slinder. Efter en tid skulle han fylla på i den med en femma eller tia, och då blev han svårt chockad. ²⁾Ättorna hade ätit opp pungen samt smulat sönder sedlarna i bitar. Han försökte få ut på banken, dit han bar bitarna, och man lyckades pussla ihop några, så det blev inte totalförlust. Men sen aktade han sej att göra om tabben.

Kalle Masse i grannbyn tröskade alltid ensam av hela skörden, började på hösten och höll stadigt på ända till "vita tisdag", då man skulle ha skilt sej från detta arbete. Han brukade ha brännvinskaggen gömd i "lat" bland nekarna, och när han slagit ett par travar, tog han sej en styrketår ur kaggen. Den skulle vara hela trösken, så han måste vara mycket sparsam med dropparna. Och när lytkalaset ägde rum vita tisdag, så 31.

firades det med vofflor till kaffet,"stinnkakor(stora plättar)till middag samt risgrynsgröt eller av hemgjort potatismjöl till kvällsmat.Och naturligtvis vankades det också några supar till vid de måltiderna.

Än i dag tröskas det med slaga,för man kan inte få ordentlig och rak råghalm till lagårdstaken annars.Men sådana tak börjar bli mycket sällsynta nu.Det ska vara spån,tegel eller som på sistone eternit till tak nu för tiden.Många av de gamle slagtröskarna gömmer på sin slaga, men den får väl hänga på klykan på logen nu blott som ett minne om de hårda år,då det var att släppa till sina yttersta krafter för att den ofta magra äringen skulle föras ett steg närmare fram till slutpunkten: brödkakan!

Dunk,dunk - lunk,lunk

lät det på logarna,när en ensam stackare stod där och slagtröskade i tidig otta,men

Ett,två,ett,två -

slå på,slå på

hördes det lite muntrare,då man var två i sällskap och höll takten .

Ett-tu-tre,ett-tu-tre,
kläm nu te,kläm nu te

haltade de tre slagorna, som om en hund hoppar på tre ben, det fattas nå-
got har man liksom på känn, nämligen nummer fyra. Då blir det i dur, som
slagorna sjunger, eller så här:

Ett och två och tre och fyra,

vi ska slå så halmen yra.

Och sanningen att säga, så tröskade fyra karlar mer än dubbelt mot
två-tröskarna. Man var vid gladare humör, allt gick som en dans, takten
livade opp vid fyra-trösken. Ja, så var det för 70 år sen!

Men om tröska med slaga var både tungt och enformigt i längden, så
var dragningen av tröskverket inget lekverk. Vi hade sådan tröskning of-
ta under min barndom för en 60 år sedan. Vanligast var man åtta karlar,
en kvinna samt ett par halvvuxna barn på logen då, för att allt skulle
klaffa och man skulle kunna hinna med mesta möjliga antal travar om da-
gen. Far, drängen, pigan samt jag och en yngre bror jämte sex lejda och
vana "dragare. Fyra man skötte vevarna på verket, en matade i, pigan räf-
sade undan, två man ristade dentröskade halmen med trätjugor samt en
band halmen i knippor, och vi två småpojkar drog fram samt löste opp ne-
karna åt mataren. En "tjyng" varade ungefär en kvart, sedan pustades det
33.

några minuter, under vilken paus det redades till på loggolvet, säden undanförestes i en hörna, och vi pojkar drog fram ett antal travar för nästa tjunng. Då byttes det dragare, och så gick det hela dagen. På kvällen var det att hjälpas åt med harpning och inbäring av säden på vinden, eller också gjorde man detta arbete dagen efter tröskningen för att hinna ta igen sej och vila till nästa tröskningsdag.

Det luktade "kamratanda" om dragarna på grund av ansträngningen, och detta jämte rök och damm från säden var genuin "tröskatmosfär". På kvällen efter slutat arbete såg alla ut som morianer, och före kvällsmålet var det allmän tvättning av händer och ansikte. En dag hände en olycka, minns jag: Frans i Oxhagen fick ett par fingrar mellan kugghjulen, och det blödde starkt. Men det var inte fråga om någon doktor, Franse gick bara ut och pissar på fingrarna, sen lägger han på ett par prisar snus. Mor sprang in efter torkade röksvampar att lägga på, och sist svepes sårren om med en ren linneklut. Och med den behandlingen läks det ganska snart. Billigt och bra! Men fingrarna blev kvaddade och dubbelt så breda efter besöket mellan kugghjulen.

Dessa tröskdagar minns man, det var liksom fest över dem. Och trösk-

verkets trevliga brummande tycken man sej höra när man vill efter alla dessa år!

När det så gällde tjänarna, så kan jag påpeka, att det var mest under de första åren av ungdomens innehav av gården, man var i behov av tjänstefolk. Sen kom barnen, och de fick börja att göra nytta för sej mer och mer. Men som hemma i mitt hem var det så, att när barnen blev 17-18 år, så for de bort för att studera, och för att ersätta dem måste mina föräldrar städsla både dräng och piga. Då de var nygifta hade man också tjänare, och detta höll man på med fram till 1900, alltså i cirka 30 år.

Under de första åren, 1870-talet, var fars bror, Karl Oskar, som var hos farfar på hans undantag, dräng, och som piga hade de en som hette Hilda Jonasson, en av mors barndoms- och ungdomskamrater från Sneramåla i Vissefjärda. Hennes far hade varit bonde och t.o.m. kyrkvärd men kommit på obestånd. Hilda bodde vid sjön Nätterhövden, på andra sidan sjön låg byn Mörkamåla, Eringsboda socken, där mors föräldrahem var beläget. Hon tjänade hemma många år på 70-talet, tills hon gifte sej och bosatte sej på husartorpet i grannbyn. Hon var som piga arbetsam och läraktig, mor lärde henne bl.a. att väva och mycket annat, och längre fram i tiden kom

36.

även en son till henne, Clas Fritjof, att tjäna hos oss. Mor gifte sej redan som femtonåring - inte "tvungen", för hennes första barn föddes två år efter giftermålet - men hon var i alla fall kapabel som husmor, trots att hon blev moderlös vid 6 års ålder. Morfar gifte inte om sej men han städslade en "gammelpiga", som var duktig och blev i mors ställe för min mor.

Mor och hennes lika unga piga Hilda var som sagt ungdomsvänner, och de trivdes gott med varandra, men Hilda visste sin plats att hon tjänade och lydde sin husmor i allt. Men en gång gjorde hon det inte, det var då en klädjude kom till gården och fick nattlogi där. Denne hade sett att Hilda hade ett långt och präktigt, svart hår, som räckte nedanför "arsen", som man uttryckte sej, och han ville köpa håret bums. Hela tio kronor skulle han betala - en fjärdedels årslön - men mor avrådde Hilda. Hennes penningbegär segrade dock, och juden klippte samvetsgrant bort "kvinnans vackraste prydnad" och for. Men flickan ångrade sej djupt efteråt, många månader fick hon hålla sej inne, kunde inte vara med de andra ungdomarna på dans, inte gå i kyrkan. Och aldrig växte det håret ut och blev så präktigt som förut.

ACC. N:R M. 14098:37

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Sedan Hilda gift sej, blev hennes yngre syster Lena Stina piga hos mor. Hilda blev efter några år änka med två små barn, gifte om sej med en som hette Frans August Petersson samt inköpte ett litet hemman i Fågla-sjö utmark Oxhagen om 1/32 mantal. Här födde hon fyra barn. För att kunna klara familjen började Hilda bli kalaskokerska samt hjälpa mororna framme i byn samt i andra byar med att reda till slakt. Alltid fick hon då godbitar med sej hem samt betalning i pengar. Hon gick alltid barfota under den snöfria delen av året, födde barn på natten t.ex., steg på morron opp och mjölkade och ställde om sina andra sysslor som vanligt, var ett genuint naturbarn samt levde ut också sin andra gubbe. Hon dog över 80-årig.

Under det första världskriget kom jag och min hustru att på vårt skolboställe bli tvingade att hålla både grisar och höns för att få mat. Vi hade då Hilda i Oxhagen att ställa om slakten, d.v.s. göra blodkorv och annan korv, syltor osv. Hon berättade då, att hon som endast 14-årig hade tjänat hos en bonde i sin hemby Sneramåla. Det var ett hårt regemente, som den husmodern förde, låste skåp och kistor, där maten förvarades, och jämt fick den unga flickan gå hungrig, ja så pass, att när hon

37.

ACC. N:R M. 14098:38.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

38.

kokade potatis till svinen hon tog undan de bästa, gömde dem i kjortelsäcken samt tog dem med i sängen, Så låg hon om kvällarna och åt kalla svinpotatis för att kunna somna mätt. To.m. barnen på det stället fick vara utan mat mellan målen, ville de ha något att tugga på, så låg det i lådorna i slagbordet några hårda brödskorpor. Detta senare har en son till nämnda husmor själv talat om för mej - han var ledamot för skolstyrelsen för min skolrote - så det måste väl vara sant, både det han berättade och det Hilda omtalade.

Men mor hade många andra pigor under årens lopp, både små och vuxna. Och drängar växlade också. Samtidigt med ovannämnda tjänsteflickor hade far som dräng sin bror Carl Oskar Gustafsson, tills han gifte sej och blev bonde i Brunamåla i Långasjö. På 1870-80-talen samt ända fram till sekelskiftet var stadsresorna något som dominerade på bondgårdarna i vår ort. Två gånger kördes den 5 mil långa vägen till Karlskrona med häst, någon gång med oxök, med diverse produkter från jord, djur och skog. Sålunda sålde man bräder och läkt, träkol och brännved samt näver och björkbark från skogen, kött och fläsk, smör och ägg, höns och får från ladugården samt säd och potatis från jordbruket. Tidigare - före förbudet 38.

mot husbehovsbränning - sålde man också brännvin. Detta köpte man nu i stället från "stan" i flaskor och kagga^{och} och ankaren samt kaffe, socker m.m. från den bod där man satte in sin skjuts vid ankomsten till stan.

Min farbror Carl Oskar var van att köra foror dit, för han hade redan som 10-åring gjort detta åt sin far, då han hade sällskap med andra bönder från trakten, vilka hjälpte den lille pojken på alla sätt. Smålandsbönderna körde alltid många i sällskap för att de skulle vara på den säkra sidan om de blev anfallna av blekingarna, som var ett stridbart släkte, särskilt uppe i gränstrakterna mot Småland. Två dar tog var sådan stadsresa, och drängen hade far inte nytta av hemma till arbetet mer än ett par söckendagar i veckan, *och denna kände*.

En annan släkting hade vi till dräng i slutet av 1800-talet. Det var en kusin till mej, som hette Fabian Karlsson från Stångsmåla. Efter ett par år hos far for han till Stockholm, där han blev lantmätarbiträde i stadens tjänst, blev pensionerad för några år sedan samt flyttade då till sin hemort.

Mina föräldrar talade särskilt om en dräng, som kallades Galten, som var ett öknamn, naturligtvis. Han var svår att supa samt hade dåligt öl-
39.

ACC. N:R M. 14098:40.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sinne. Han var från en annan socken och han fick stanna bara ett år. Samtidigt hade de en piga, som också hade öknam, nämligen Lustigbock, en riktig slampa, så mor, så hon fick också respass. De andra ungdomarna hade de här två bara för sitt skoj, och de reagerade också mycket mot det. Galten var inte sen att slåss i fyllan mot sina antagonister och kom ofta hem om lördagsnätterna blodig och full. Och Lustigbock var sexuell tillgänglig för vem som helst, så hon var ute och sprang på sitt sätt. Så det var inte underligt att mina föräldrar ledsnade på sådana tjänare.

En dräng som hette Alfred Andersson var son till fars torpare Lång-
Anners. Han var "illavuren" i ena benet, han hade fått det mellan ekrarna på en vagn under dennas rörelse, vilket illa vridit sönder fot och ben. Han var mycket begiven på fylla. En gång hade han köpt bluddervin i byns handelsbod samt var ganska rusig då han kom in med en nyköpt flaska för att spendera på sin husbonde, min far. Men mor var resolut och gillade inte drängens supande, så hon tog från honom vinflaskan och slog den i spisstenen så att den gick sönder och vätskan rann ut i askmörjan. Alfred blev utom sej och skrek till far: "Om de va min käring, så skolle ja min själ ge henne ett kok stryk!" Drängen lät sej nöja och gjorde inte om försöket att spendera vare sej brännvin eller vin mer. Far var inte som många av hans gårdsbönder en supare utan måttlig.

40.

ACC. N:R M. 14098:4/.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

I min hemby fanns en änka med 9 barn, f.d. böndhustru. En av hennes sex flickor tog tjänst i Lida, Långasjö, som 14-åring. Bonden, Frans August Petersson, gemenligen kallad "Mågen i Lida" därför att då man frågade honom, vem han var, alltid svarade: "Ja ä Gustaf Åkessons måg". Han hade den egenheten, att han skulle ha den omnämnda flickan, Hulda Karlsson, att när han vilade middag för att han skulle somna lätt och under välbefind, flickan skulle sitta vid fotändan av den soffa, varpå Mågen vilade samt killa honom under fotsulorna (han hade tagit av sej barfota). Ja, så berättade Hulda själv många år därefter. Alla dessa många barn tjänade först i hemorten hos bönderna, sedan reste de samtliga till Stockholm. Sist tog de också dit sin mor Kajsa-Lisa Karlsson.

På samma ställe som Hilda i Oxhagen tjänade i Sneramåla hade man omkring 1867 en 16-årig piga vid namn Anna. Hennes mor hette Lisa eller Elise, varför flickan kallades Lis-Anna. Hon blev gravid, men vem som var far till hennes son kom inte fram, kanske var det bonden på stället. Man lät henne gå och flytta hem till sin mor. Senare gifte hon sej med en som garvade fårskinn, Gustaf Olsson, Ebbamåla, ej långt från mitt hem. Den "oäkte" sonen, Claes - samma namn som bonden hos vilken Lis-Annan tjänat,

41.

ACC. NR M. 14098:42

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

var så begåvad, att han väckte uppmärksamhet inte bara i skolan utan även, när han läste för prästen. Prosten Ringberg i Vissefjärda tog och läste med honom, så att han kom in i 4 klassen vid "storskolan" i Kalmar där han avlade studentexamen med fina betyg, predikade sedan "för offer" i Vissefjärda kyrka, började studera teologi i Uppsala samt tog namnet Wikander. Modern, Lis-Anna, var överlycklig att sonen skulle bli präst, vilket han inte blev. Bönderna i Wikanders hemort steg i borgen för lån, men han betalade aldrig dessa. Han misskötte sina studier och blev relegerad. Kom senare in på Tandläkarhögskolan och tog examen där, drev praktik i Stockholm i många år men söp och slarvade. När han dog lämnade han dock efter sig en efter den tidens förhållanden stor förmögenhet, vilken tillföll hans hushållerska, med vilken han hade ett barn. Arnold Thörn, ¹²¹post i Vissefjärda till 1944, var studentkamrat både vid läroverket i Kalmar liksom i Uppsala, berättade lite om Wikanders historia för upp-tecknaren. Det kan nämnas, att en av W:s borgenärer för att få något igen av det han lånat bort för upp till Stockholm med sin mora för att hon skulle få löständer insatta av W. Det lyckades också bra på alla vis. Men alla övriga fick förlora pengar på att de hjälpt den fattige pojken.

42.

ACC. N:R M. 14098:43.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Min farfar, Gustaf Månsson, var kommen från byn Piggsmåla i Långasjö, inte långt från min fädernegård. Han gifte sej med bonden Jonas Ingelssons dotter Kajsa och fick gården desslikes, mot en låg inköpssumma. Han blev tidigt änkling med 6 barn, därav tre minderåriga. Han gifte inte om sej utan städslade en gammelpiga vid namn Sara. Hon hade öknamnet Bagga-Sara, men det fick nämnas bara på hennes rygg. Min fars yngre syskon var elaka mot Sara, fast hon var en präktig hushållerska, och brukade för att vara elaka lägga stora bagghorn under lakanet i Saras säng, därmed anspelade på öknamnet. Hon stannade kvar hos farfar, ända tills min far övertog hemmanet 1870.

Min farfar omtalade, att han som ung man tjänade på Bubbetorps herrgård i Bleking, inte långt från Karlskrona. Här hade de ett större husbehovsbränneri, och han sa, att när man bakte bröd till tjänstefolket, så tog man ny och varm drank till degspad. Detta bröd serverades alltså i tjänarnas matrum, herrskapet åt inte dylikt. Farfar var kördräng samt hade det stora förtroendet att också köra för herrskapet, vilket betydde att det mest var frun och hennes kammarpiga, som han skjutsade in till stan, då de skulle handla och gå till sömmerskan osv. Farfar fick också

43.

ACC. N:R M. 14098:44.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

44.
arbete i bränneriet, vilket kom väl till pass, då han sedan han blev bon-
de i Fåglasjö och fick eget bränneri, kunde sköta väl om sin egen appa-
ratur. Under sin drängtid blev han av med sitt ena öga, genom att han vid
tröskning fick en kornagn i det. Någon läkare var han inte hos för denna
skadan utan ögat fick läkas av sej själv. Men synen på det var borta för
alltid.

Ett billigt sätt att skaffa sej arbetskraft till gården praktise-
rades av en del bönder: de for ut till stämman, då det auktionerades ut
till försörjning barn och gamla, som kommit "på socknen". En del av dessa
"hyrpojkar", "-däkor", "-gubbar" och "-kärningar", fick det oerhört svårt. Ar-
bete från morgon till kväll, dåligt med mat och kläder samt ibland hugg
och slag. Så sent som på 1890-talet fanns det sådana uthyrda människor i
byarna. Jag hade flera skolkamrater i folkskolan, som var utackorderade
i bondhem. Här fick de inte mycket tid att läsa sina läxor, ofta hölls de
hemma av bonden för att de skulle arbeta åt honom, och om de hade skol-
dag, så fick de innan de gick till skolan arbeta flera timmar med t. ex .
slagtröskning, mocka i lagården, på sommaren köra i väg djuren till be-
teshagen m.m. Att de var uttröttade i skolan, sömniga och ointresserade
44. och därför fick bannor och kanske stryk av läraren blev en given
följd av deras "uppfostran".

Omkring hälften av bönderna hade så små gårdar, att de ej hade råd att anlita tjänare. Hade en sådan bonde många barn, vilket var regel, så fick de så småningom, då gården inte födde dem alla eller de hade att göra allesammans på hemmanet, ge sej ut och tjäna bönder. Så att dessa pojkar och flickor konkurrerade med torparens och backstusittares barn om platserna. Småbonden skulle till slut lämna opp gården till en son eller dotter, mest det förstnämnda, och då i regel till den yngste, samt själv ta undantag. De övriga barnen fick se till att gifta sej på något hemman eller ge sej i väg till andra orter för att få arbete, till Skåne eller Danmark, till Tyskland eller Amerika. Många sådana pojkar och flickor som tröttnat på att tjäna bönder, for till Stockholm. Det hände att de sedan kom tillbaka till hembygden samt för sina sparade slantar kunde förvärva egen torva. I det föregående nämndes om en gubbe, som hette Joel. Han hade en son, Valfrid Joelsson, som reste till Öland samt blev dräng på en stor bondgård där. Han gifte sej med enda dottern som var enda barnet i det hemmet samt blev en duktig jordbrukare och med tiden både rik och en pamp i socknen. Sådana episoder hände säkerligen flera, och det visar både tur och framåtanda av smålandspojkarna.

Antingen de unga bondbarnen tog tjänst hos anförvanter eller hos oskylla, så erhöll de en för det kommande yrket (jordbruk för det mesta) allsidig praktik såväl när det gällde rena jordbruket som även djur- och skogsskötsel. Dessa unga kom ut tidigt i arbetet, varför det var fråga om att tjäna på närmast möjliga håll från hemmet, så att man kunde ha stöd av detta. Det var sedan de uppnått mera stadgad ålder, som de ville se sej om på längre avstånd från hemmaplan. Då tog de plats i grannsocknen eller ännu längre bort, de visste att de nu helt fick reda sej själva, sköta sin ekonomi och ta vara på sej, antingen det gällde sexuellt och för pojkarna i förhållandet till spriten. Smålandsungdomarna hade i allmänhet lätt för att anpassa sej, de var "tavarliga" (rädda om pengar) och gömde sorgfälligt sin lön eller det som blev över sedan de nödvändigaste sakerna, t.ex. kläder, köpts. Man siktade kanske på att resa någonstans för att tjäna pengar bättre, inrikes eller utrikes, och då måste man ha pengar till biljett och utrustning. Hundratal unga bara från denna bygden började på det sättet, och frågar man bönder eller f.d. bönder i 60-80 års ålder, så har de flesta varit med om att något eller några år eller somrar tjäna på bondgårdar. Och likadant om man frågar bland övriga

46.

lägre socialgrupper. På liknande sätt skickades den unge adelsmannen ju under medeltiden av sin familj till någon högt uppsatt person för att uppfostras, här mest för att få ett fint sätt och uppträdande men säkerligen också för att lära sej sitt yrke: krigarens. Och samtliga dessa från enklare eller bättre hem, som tog tjänareplatser, blev inte genom detta utskämda, deklasserade, för det var ju fråga om något övergående, de unga skulle inte alltid, hela sitt liv, gå tjänarvägen utan siktade på att bli sina egna med tiden.

Det var under 1800-talet gott om ungdomar, som ville ta platser på gårdar, men de mer och mer tilltagande utlandsresorna under vissa perioder kunde minska tillgången på arbetskraft för jordbruket. Då tillgången var riklig, avspeglades detta i låga löner, medan i slutet av 1800-talet lönerna steg i kapp med emigration och industrialisering. Nu för tillfället är tillgång på sådana, som event. skulle kunna ta plats som jordbruksarbetare, så gott som obefintlig. Visserligen finns det ungdomar, som vill ha och behöver arbete, men de är ovilliga att ta sådant arbete, både manliga och kvinnliga. De vill till samhällen och städer, ha plats inom industri, handel och hantverk, mera sällan, när det gäller flickor, inom

47.

hem och hushåll. Inom Vissefjärda JUF:s område var det t.ex. på 1920-talet, då föreningen bildades, bortåt 150 medlemmar, nu däremot 10-15 st. så att de allra flesta är medlemmar av styrelsen! Detta gällde västra sockendelen, men förhållandena är likartade inom socknen i sin helhet. Flera gårdar ägs av ogifta, yngre eller medelålders ungar, det finns ont om flickor, och de som finns vill inte bli bondhustrur, ändock man nu fått det bekvämt också på bondgårdarna med många maskinella hjälpmedel samt moderna bostäder. Så att flykten från landsbygden är inte bara ett talesätt, åtminstone inte vad vår ort beträffar.

När man i en gård behövde tjänstefolk förr i tiden - för t.ex. 75 år sedan ²¹²² mer - behövde man för det mesta inte gå över ån efter vattnet, d.v.s. det var bara att fråga i byn eller grannbyarna, så gick det omedelbart att få tag i en dräng eller piga. Var det svårt någon gång, så kunde man besöka de s.k. städjemässorna i Sillhövda och Eingsboda, som hölls vår och höst under en följd av år men som urartade till rena marknads-gycklet och måste förbjudas. Kanske hade de fyllt sin uppgift också och inte behövdes längre liksom fallet är med de flesta marknader och s.k. kreatursmöten i vår tid.

48.

ACC. NR M. 14098:49.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

När bonden vidtalade en pojke eller flicka att ta tjänst hos honom så bekräftades detta med att ungdomarna tog emot en slant i "stää"(städja), som utgjordes av 2-5 kr. beroende på lönens storlek samt tjänstens längd. Nu var det sålunda klappat och klart enligt gammal sed och lag. Och bonden kunde hålla på detta som ett avtal, vilket inte kunde ensidigt brytas. Han kunde t.o.m. kalla kronobetjäning för att hämta tjänaren, som inte infann sej vid avtalad tid eller rymde från platsen. I så gott som alla fall som jag hört talas om, så kunde en som tagit dräng- eller pig-plats samt mottagit städjepenning, säja opp sej innan platsen tillträdde genom att lämna tillbaka tvåkronan eller femman till bonden. Och ville de sluta platsen innan tiden var ute, så var detta också lätt, det var en helt och hållet ekonomisk transaktion att reda ut. Men naturligtvis blev bonden inte glad, när en tjänare, som han städslat, sa opp sej, och allra minst om detta skedde oväntat i sista stund, då det sedan var svårt att finna andra i stället. Det var dess bättre inte så vanligt att dylika överenskommelser bröts, men de förekom dock. Ofta var det för att betinga sej högre lön, som tjänare betedde sej på detta sätt, eller också hade de fått höra, att stället de städslat sej till var ett svårt pinoställe,

49.

ACC. NR M. 14098:50.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

där de skulle få arbeta omänskligt strängt, få dålig kost, ringa fritid osv.

Vanliga tjänstetiden var helår, men det förekom även sommartjänst. Många bönder hade ej råd att ha tjänare hela året, på vintrarna redde de sej nödtorftigt själva, men fr.o.m. vårbruket t.o.m. höstarbetena måste man antingen ha en dräng eller piga eller bådadera slaget som hjälp i utearbetena. Eller också hade man t.ex. en helårsanställd dräng men städs-
lade sen en piga för sommarhalvåret eller vice versa. I alla fall var tillträdesdag för helårstjänst den 1 nov. fram till 24 okt. året därpå. Veckan mellan 24/10 till 1/11 var tjänarnas s.k. frivecka, då alla gårdar var helt utan tjänstefolk. Även de halvårsstädslade, som tillträdde den 24 april, skulle sluta sin tjänst den 24 okt. samt erhålla i present av husbondfolket s.k. förning.

En piga hade i årslön 40 kr, för halvår 25-30 kr., en dräng fick i lön för år 50-60 kr. samt för sommaren 30-40 kr., allt under 1870-talet. Sedan steg lönerna så smått fram mot det dubbla på 1890-talet. Dessutom skulle tjänarna ha vissa naturaförmåner i form av klädesplagg för vardagsbruk, både klänning och träskor för pigor, byxor och event. träskor

samt stövlar och en arbetsblus för drängarna. I fårklippningstiderna under vår och höst kanske en och annan husmor gav sina tjänar^e lå (som vinterullen benämndes och vilken klipptes av på våren, innan fåren släpptes på bete) och ull (ullen kallades för ull på hösten, den var glesare och inte så finhårig). Kanske en och annan liten sak^e erhöles, när husbondfolket hade varit i staden eller på marknaden, på en auktion osv. Men de hade inget mer att fodra än sin lön enligt avtal, var de duktiga och stod på husbondfolkets bästa så blev de för det mesta uppmuntrade av dem till att visa än mera nit och trohet.

De flesta tjänare var mycket ekonomiska samt gömde sin lön eller det mesta av den till dess friveckan kom. Några tog opp under tiden undan för undan någon krona då eller så, för att köpa något krams, brännvin och snus för dränar^g, så att när avlöningsdagen kom var det inte mycket att hämta för dem. Dessa kom sej heller aldrig för att få det bättre, de blev kvar i hemorten, för de hade inte pengar ens att kunna resa någonstans.

Ofta hände det att piga och dräng på samma gård eller på skilda ställen bildade hjonelag (jämför "På Värnamo marknad!"), kanske gifte sej,

drängen med änkan-husmodern på gården, pigan med sonen på hemmanet eller med husbonden, som antingen var änkling eller ungkarl. Man tog ofta trollet för pengarna för att få den ekonomiska trygghet, som de hela sitt liv gått och önskat sej. Det gick i allmänhet väl, men många gånger slutade det med förskräckelse. Det förekom också, att husbonden kastade ögon på sin unga piga och hade förhållande med henne, matmor som hade en gammal orkeslös gubbe men själv var het och blodfull, skaffade sej ersättning hos sin kraftige, unge drängpojke. Ja, dylika triangeldramer kunde här och där utspelas i gårdarna, varvid inblandade piga eller dräng åkte i väg från gården fort som en blix.

Det hände även, att om en bonde fått tag i en duktig dräng eller piga grannbonden försökte tubba dem över till sin gård, därmed syndande mot det 10:de av buden: "Du skall ^{icke} havalust till etc..." Ibland lyckades sådana försök, mest genom att erbjuda högre lön och andra förmåner, men naturligtvis blev grannsämjan de båda bönderna emellan inte den bästa efter sådana uppsåt eller handlingar. Var sämjan mellan ett par bönder särskilt dålig, blev ibland tjänare inblandade i härvan, då dessa lockades att nattetid utföra "sabotage" mot naboen, lyfta av grindar, slå ihjäl
52. höns m.m. sådant.

ACC. NR M. 14098:53.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Det var ett hektiskt arbete på gårdarna de sista veckorna innan friveckan. Drängarna gick stup i ett från tidig morgon till sena kvällen bakom oxparet och plöjde, först åkerjorden, sedan mossarna. Vid sistnämnda arbete behövdes oftast träskostövlar användas, då det var surt och regnigt på senhösten för det mesta. Och pigorna hade väldigt sjå till sent på nätterna för att göra allt rent till flyttdagen den 24 okt. Först var det att byka och klappa, stryka och mangla tvättkläder, sedan att skura och göra rent huset, så att den event. efterträdaren inte skulle ha något att säja angående företrädarens sätt att sköta jobbet. Så att när nu äntligen friveckan kom, var både piga och dräng alldeles utschasade.

Så randades då äntligen frihetens dag. Man skrev den 24 okt. Förning-
en, som tjänarna skulle ha som extrabelöning och som de skulle leva på under friveckan, särskilt de som var från ett fattigt torparhem behövde de matvaror, de fick av husmor, men även småbondens barn, som tjänat ett år eller bara en sommar, glädde sej över de godbitar, som förnigen brukade innehålla enligt traditionen. Nu var inte alla husmödrar lika givmilda att ge förning - det kan tilläggas, att både hel- och halvårstjänare skulle ha lika mycket - men för det mesta gjorde man sitt allra bästa

53.

ACC. NR M. 14098:54.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

54.

i det hänseendet, med större eller mindre entusiasm likväl, ty man ville inte bli utberyktad "på böjden" för att vara en snåljäpa. Detta senare kunde äventyra att man skulle få svårt att anställa tjänare en annan gång men mest chikanen att bli ansedd som någon slags "pintorpafru"!

Vad kom då denna förning att innehålla? Ja, det kunde väl vara något varierande i olika socknar eller landskap, men här i orten - jag minns vad min mor brukade lägga i korgarna till tjänstefolket, då de flyttade ur gården vid friveckan. Det var främst en mycket stor brödkaka (sävat bröd = siktebröd av råg), ett skålpund smör, packat i en bytta av eneträ, en liten ost av årets yste, en brynost, tillverkad dagen förut och stekt på stekplåten, ett tjugotal rågmjölskringlor eller kornbullar, lika många kringlor av vetemjöl, Ett rejält tilltaget fläskatycke, salt, ett fårlår, ett stycke salt nötkött, även detta saltat och torkat, ett par talg- eller stearinljus, en linlock samt ett skålpund ull. Som slutkläm kom sedan en pannkaka, antingen av risgryn eller av gröt, kokad av hemtillverkat potatismjöl samt bakad i ugnen. Hade någon ko just kalvat dagarna före, så bakades en råmjölkspannkaka just för tjänarnas förning, eller gjordes en så kallad äggpannkaka eller, mera sällan, en ostkaka.

ACC. NR M. 14098:55

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Far och mor bjöd de avgående tjänarna, innan de skulle hem den 24 okt., spendering med kaffe och annat i kalasväg, varefter far spände för hästen och skjutsade hem först pigan till hennes hem, sedan drängen. De hade ju en hel del prylar, utom förningen, så de kunde inte bära alltsammans. Ofta hade tjänarna var sin lilla kista eller koffert av trä, där de förvarade lite av varje, och den kunde de inte bära. På bägge ställena erhöll far spendering, men han var inte svag för sprit, så han aktade sej ta för mycket. Men de husbönder fanns, som efter det de skjutsat hem sina tjänare kom redlöst berusade körande till hemmet.

Som en liten hedersbevisning åt husmor, som gett sin dräng en präktig förning, visade alltid drängar sin tacksamhet genom att en tid efteråt presenta henne 12 st. stora björkriskvastar, om det var fråga om helårstjänst, var det för halvår, så blev det sex kvastar. Dessa kvastar var av finaste ris, och de var omkring en meter långa. Skaftet var av grenarnas tjockändar men tillskurna smala, så att skaftet inte skulle bli för tjockt att hålla om. Grenarna sammanhölls av smala björkvidjor. Sådana kvastar användes allmänt till att sopa av med inne i stugan, på logen och sädesloftet, i stall och ladugård. Och fortfarande brukas sådana kvastar.

ACC. NR M. 14098:56.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

tar på bondgårdar, knappast inne i bostadshuset men för övrigt på alla förut nämnda ställen. Förr i bondstugan samt alla andra stugor för resten stod kvasten nere i vån vid spisen nere vid dörren, vilken därför kallades sopvrån. Därav kom ett ordstäv: "Var ska den objudne gästen sitta? Jo, nere vid dörren och hålla kvasten."

Så var då tjänarnas frivecka begynd, de var hemma i sina hem hos far och mor och syskon för att vila opp sej. De välkomnades där hemma, inte minst för de goda håvor, de förde med sej, samt de slantar, de tjänat ihop. Nu skulle man leva glada dagar, så länge det goda varade! Det blev bjudningar än hos den piga, än hos den drängen, det dukades fram av förningarna. Budna var naturligtvis andra tjänare i byarna, och dryckesvagnar saknades inte heller. Det dansades också på det lilla stuggolvet, och så gick den ena dagen efter den andra. Men många for till den närbelägnaste staden för att göra lite inköp. I Torsås i Kalmar län firas årligen - inte i år dock, då det hela blev inhiberat på grund av de många fallen av polio i trakten - den s.k. Friveckomarknaden, en tradition, då friveckan verkligen var en realitet. ^{Men} är det blott namnet på marknaden, som är kvar. Likaså kan man få se i annonser om "Friveckobal", båda anordnade

just under sista veckan i oktober.

Många bönder ömsade tjänare varje år, vad det kunde bero på, andra hade samma år efter år, tills de antingen gifte sej eller for i väg till andra orter, där förtjänstmöjligheterna var bättre. Hemma i mitt hem hade man inte så ofta ombyte utom då man fått någon, som man inte ville ha mer än året. Många av dem var kvar flera år, den siste, en drän, hela 18 år.

En särskild grupp utgör de s.k. barnapiorna, småflickor i skolåldern från något hem i omedelbar närhet av vår gård. Även andra än vi, där det fanns gott om småbarn i familjen, brukade ha sådana lillpigor att vakta de minsta barnen i familjen men därjämte uträtta småärenden, såsom t.ex. driva kor och får på betet samt hämta dem på kvällen vid ledet, springa till handelsboden, bära in ved och vatten m.m. Dessa småflickor om 8-13 år gick i skolan bara 4 månader per år och kunde således vara i tjänst 8 mån. De var från barnrika stugor, där det var ont om matbitarna, och de kunde vara glada, om de kom till en bonde bara för föda och något klädesplagg i ersättning. Någon egentlig lön i pengar kunde de inte betinga sej, men kom de till ett bra ställe, kanske de också kunde få en femma eller tia kontant, särskilt gällde detta de äldre av dem, som kunde uträtta

ACC. NR M. 14098:58.

lite fler och mera invecklade sysslor, t.ex. att koka kaffe, laga lite mat samt tvätta opp barnkläder o.s.

När det gällde arbetsfördelningen på en liten gård här i vår ort för en mansålder sedan eller mer, så är det fullt naturligt, att det var olika sysslor, som sköttes av pigan och drängen, av manfolken och kvinnfolken på hemmanet. Låt vara, att man då inte så strängt skilde åt mellan dräng- och pigsysslorna som nu, medan man då lät pigan utföra en del arbeten, som nu utföres av manliga medhjälpare, t.ex. mjölkningen. Emellertid var det förr på det sättet, att kvinnorna alltid mjölkade, skötte om innesysslorna, såsom matlagning, städning, bakning, tvätt och skurning och allt annat som hörde till inomhus. Dessutom hjälpte de till med varjehanda utesysslor, t.ex. skära korn, ta opp säd efter lie, räfsa, ta mot hö på slindren, hacka potatis i brännan, plocka potatis, kupa potatisen, sprätta dynga, grepa ur kättar, mocka i lagården, spinna ull och lin, väva och sticka strumpor och vantar m.m. För manfolken var det att plöja, så, hantera lien vid slåtter och sädesskörd, köra ut gödsel, köra in hö och säd, köra hem potatisen vid skörden, hugga virke i skogen samt köra ut detta eller frakta hem det till gården, t.ex. veden, slagtröska och harpa, dra

58.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

58.

tröskverket, när de kom till bygden. Detta var arbetsfördelningen könen emellan. Men så var det också en sådan mellan husbondfolket och tjänarna: här var det fråga om individuella olikheter på olika gårdar, beroende på om det var en åtting eller om det var en större bondgård.

Nöd bryter lag, säger man ju, nöd bryter också mot gamla invanda sedvanor. Så ville manfolken på inga villkor t.ex. sköta om mjölkningen, gick det att få tag i någon att ersätta hustrun eller pigan, så gjorde man det, annars fick han - husbonden själv eller drängen - bekväma sej till att sätta sej hos korna. Men karlstackarna var snopna och spejade sej noga omkring, så att ingen blev vittne till deras nesa. Att utföra en del andra speciella kvinnfolksarbeten bjöd också emot för gubbarna, men de fick i nödfall rycka in i alla fall. Likaså fick man se prov på att fruntimmer skötte maskulint betonade arbeten, såsom att slå och ta av säd, tröska med slaga, köra både häst och oxar både hemma och till "stan". Det fanns således manhaftiga fruntimmer, både bland husmödrar och pigor, som ej räddes för att "ta ett tag". Sålunda hörde jag tales om mor Hilda i Sneramåla, just den matmor, som Hilda i Oxhagen tjänade hos som lillpiga, vilken var stor och stark som en karl. Gällde det att lyfta opp en

59.

ACC. NR M. 14098:60.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

tunnsäck med råg på logbalken, så gick det lätt för sej, Likaså att tämja hästar och stutar, ^{som} så var det det roligaste hon visste. Hon körde själv till stan med produkter, medan hennes herre och man fick stanna hemma och arbeta på gårdan. Men så kunde hon ta ett stopp fläskflott och dricka ur till sista droppen. Det blev krafter av det!

En bonddotter i vår närmsta grannby Bläsemåla var också en sådan matrona, som älskade att utföra manfolkssysslor framför andra och i synnerhet att köra med hästen i skogen, forsla ut virke samt vidare transportera det till försäljning vid järnvägsstationen. Mina i Bläsemåla var omtalad i hela socknen för sin karlavulenhets. Hennes far hade varit vad man nu kallar en tuff kille, hade bland sina "meriter" att ha stuckit i hjäl en sin rival och för detta fått 10 år på cellerna. Hon fick också öknamnet "Följan" (= feminin unghäst) för sin mani att ständigt köra sina hästar.

Det var ju inte så vanligt att kvinnor grep till slagan, men där det på smågårdarna inte fanns någon kamrat för mannen på logen, tog då maken och "höll slag" med sin man. Så gjorde bl.a. Kalle Forths Tilda. Gubben Kalle utlät sej inte vidare smickrande om Tildas förmåga att

60.

ACC. N:R M. 14098:6/.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sköta detta specialarbete för manfolken: "Min Tilda slår inte så värst titt men hårt!"

Naturligtvis fick tjänarna sköta om de tyngsta och de smutsigaste jobben på gårdarna, husbondfolket ville ju spara sina egna krafter. När de betalade folk för att arbeta, så var det mänskligt, att husbonden och matmor lät drängen och pigan slita hund i st. f. de själva. Sålunda var det för drängen att följa efter oxarna på åkrar och mossar i dagar och veckor vår och höst, gå i veckor med lien och slå höet, bära all rengjord spannmål efter trösken upp på sädesvinden två trappor opp och med lång väg att gå från lagård till boningshus, grepa ur kättarna med gödsel, ta bort dyngan med folkaskit under dasset, ja, göra allt det värsta av samtliga utesysslor. N.b. om det inte var en yngre drän, som inte var stark nog till visst arbete, då högg väl husbonden i här och där, när så behövdes.

Gällde det kvinnliga sysslor, såväl ute som inne, så var det som se-
borde, tyckte man, både husmor och piga, att den sistnämnda fick bära stor-
anden. Husmor, om hon hade många småbarn, hade nog med husets inneknog, så
pigan fick väl mest hållas ute, både vinter och sommar. Men då man gjorde
61.

ACC. N:R M. 14098:62.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

något särskilt brådskanie, deltog både matmor och piga samt även barnen, som var i den åder, att de kunde göra nytta, t.ex. vid skörd av hö och säd och potatis samt bärgsel. Vid bykning var det sed, att byns ungdomar kom - byken skedde sent på kvällen och förnatten - och ville vara med och ösa lut i karet. Man hade dragspel med sej, det koktes kaffe, och man roade sej med dans, tills byken var klar. Dagen därpå var det att köra de bykta kläderna till någon sjö eller större rinnande vatten, där kläderna skulle klappas på klapptavla med klappträ, så att luten gick ur ordentligt. Då var det pigan samt några lejda fruntimmer, som utförde arbetet. Husmor gick ner till klappstället med elvakaffe, till middag gick de hem, och till meraftonskaffet var det slut, så det dracks hemma i stugan.

Ett arbete, som utfördes av manfolken, sedan den egentliga slåttern var förbi och höet inne, innan skörden av rågen tog sin början, alltså i slutet av juli eller början av augusti, var sjöslåttern. Invid byn ligger Fågeln, en sjö som har mycket stark fräkenväxtlighet. Alla bönderna hade "fräjnastycken", vi hade det allra största, där det brukade skördas ett tiotal lass hö varje år. Här slog vi småpojkar närmas stranden, därefter

fick drängen det värsta avsnittet, enär han skulle vada upptill meterdjupt i ävjan. Men för att han inte skulle sjunka ner för mycket, spikade han brädlappar vid träskorna. Han och vi hade vanliga liar. Men far tog det lindrigaste stycket, ute på djupt vatten, och han blev ändå inte våt, för han använde en eka att stå i. Lien var påsatt på en smal stån om 6 alnars längd. Han slängde ut lien, som sjönk till botten, sedan drog han den vassa lien åt sej, varvid fräkenen skars av och flöt upp. Drängen fick inte bara gå våt uppåt bröstet, han var också utsatt för anfall av blodtörstiga hästiglar, som fans i gyttjan i stora mängder. Dessa bet sej fast på fötter och ben och var en verklig plåga. Då och då sprang han upp och skalade av de envetna kräken. Sen fann han på råd. Han tog på sej strumpor samt drog ner byxorna i dem och band om med snören. Men under arbetets gång kasade byxorna upp, och genast var iglarna framme och sög sej mätta av blod. Fräkenen fördes sedan med hjälp av ekan upp mot stranden, drogs upp med stora lövruskor eller och släpor av stänger och pinnar, breddes ut och torkades. Nu har sedan länge bönderna nonchalerat sjöslått-tern, då höet är ganska näringsfattigt och arbetet för omfattande samt besvärligt ur många synpunkter.

64.

Ett arbete, som drängen inte fick befatta sej med, var att så ut säd eller annat, t.ex. klöverfröt. Även linfröt såddes ut av far. Det fordrades stor konst och mycken erfarenhet att utföra det arbetet, så att man inte sådde för tjockt eller för tunt utan lagom. Utsädet var dyrbart, det behövdes till bröd eller foder, och att så för tjockt var inte bara ekonomiskt ur den synpunkten, att det gick åt för mycket utsäde, vid för mycket utsäde blev skörden också dålig, i det att stråna stod för tätt och det därför blev små ax med små korn i. Alltså skulle det ske enligt den gamla regeln: tre korn i ett oxasteg, som man hade lärt sej av far och farfar osv. När far sådde linfröet på Karolina-dagen, skulle det vara lite mystik med. Jag minns hur mor la ner några ägg i säskäppan, de lades dit som ett offer åt fruktbarhetens gud. Men det blev far som smorde kråset med äggen efter såddens slut.

Köra forä till staden anförtröddes inte heller åt drängar. Visserligen hade farbror Karl Oskar fått göra det, men han tillhörde ju så gott som familjen, så far litade på honom. Sedan ^{far} ~~far~~ bror blivit sin egen, tog han själv hand om stadsresorna, även om det många gånger under vintern var många strapatser av skilda slag att utstå: kyla och väta samt vaka.

ACC. Nr M. 14098:65.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Det gällde inte bara att sälja produkterna vid en resa, man måste också
tinga ut sådana till nästkommande stadsfärd: potatis och fläsk, kött och
ägg samt smör, vidare träkol och ved, bräder och läkt, bark och näver. Så
att man bara hade att vid kommande gång köra till uppgivna adresser och
avleverera varorna, antingen det nu var familjer eller hantverkare, upp-
handlare eller till örlogsvarvet, där i synnerhet kol och ~~bräder~~ ^{släder}. Medan
far var forbonde, fick dräng och piga arbeta på gården med de sysslor,
som behövdes och som far instruerat dem om i förväg. Trots att järnvägen
Karlskrona-Växjö blev klar redan 1874, fortsatte bönderna att köra land-
vägen med sina olika produkter till långt efter sekelskiftet. Åka tåg och
frakta produkter per järnväg kostade pengar, och sådana ville man inte
lägga ut i onödan. Men att köra till stan var ett slit på både folk och
djur, seldon och vagnar, så noga räknat tjänade nog inte bönderna så myc-
ket på att snåla på järnvägsresor och -frakter. Två dar nästan gick det
åt för en forä med häst, med oxar gick det ännu saktare. Far ville alltid
ha "goda", d.v.s. ystra och unga hästar för stadsfärder, resan från stan
gick då som ett nafs, 5 mil på lika många timmar med en snabbsprungen
liten ölandsponny. En sådan var Svart-Pelle, som vid hög ålder mötte sitt

öde i vår kohagsskog i form av rackaren Skat-Kalles långa kniv.

Ett arbete, som varken far eller drängen ville åtaga sej var att flå skinnet av en "illdöing", d.v.s. ett självdött djur -häst, ko eller kalv -då hellre fick de grävas ner eller ligga oppe ovan jord, tills deras kroppar med skinn och allt blivit förtärda av rävar, kråkor och korpar. Jag såg många gånger ^{far} bära iväg en kalv eller ett får, oflådda, och läggas på ett stenröse ett långt stycke från gården. Ingen nergrävning, sa man förr, Gud sörjde för rovdjuren genom att låta tamdjur dö genom olyckor eller sjukdom, och då skulle dessa djur också få djurliken till föda.

Tabuföreställningarna angående hästslakt eller hudavdragning på självdöda djur mildrades mer och mer samt försvann sedan helt. En kohud eller andra skinn och hudar var dock värda pengar, en tia eller femma var goda att ha, och när man resonerade så, så dröjde det inte länge, förrän man inte längre avskydde att döda och flå en häst eller flå illdöingar. Men jag minns från min barndom i slutet av 1890-talet, hur en bagare i vår grannby Pellamåla höll på att bli bojkottad, därför att man påstod att han använde "hästister" i sina vetebullar. Han brukade i stället det

66.

ACC. NR M. 14098:67.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

då nyligen införda margarinet, som då för tiden tillverkades av talg från Syd-Amerika. Så stor var avskyn för allt, som kom från häst, att om inte bagare Gyllenberg kunnat förklara saken tollfredsställande, hade han väl aldrig fått råd med sitt vetebröd.

När det gällde körslor, så var det för det mesta far, som följde hästen, drängen fick köra oxarna. Så det var dock så, att köra häst ansågs för hedersammare, men det skulle då vara en "god" häst, som dessutom var fet och välryktad samt hade fina seldon. "Har du fin häst och vagn, när du kör till kyrkan, så kan du gott ha en led käring, för då tittar man mest på häst och "tråss" (d.v.s. vagn och seldon), lydde ett gammalt visdomsord i bygden. Och motsatsen kunde då också gälla: vacker hustru i vagnen, då tittade man inte så mycket på häst och vagn som på henne.

Det var alltså förr i tiden dock skillnad på syssla och syssla, en del kunde inte husmor eller husbonde utföra, alltså de skitigaste och grövsta och tyngsta, var det fråga om andra, så paxade man för dem allesammans, både husbondfolk och tjänare, medan de lättaste och ledigaste var avsedda för arbetsgivarna själva. Nu drar sej bonden inte för några av sysslorna på gården, nu finns inga tabun, även om det finns tjänare, så

ACC. N:R M. 14098:68.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

68.

hugger både husbonde och husmor in på vad för sysslor som helst, det går ej som tidigare att vältra över allt det svåraste och allt det slabi-
gaste på de anställda. Nej, en för alla och alla för en är parollen i dag.

Jag kommer att tänka på undanfolket på gårdarna förr, hur solida-
riska de ställde sej till de unga. Tänker på min farfar, hur han i 20 års
tid gick där som en tomte, pysslande än med ett, än med något annat, som
behövde göras. Och hans son, min farbror, när han blev på undantaget hos
dotter och måg i Långasjö. Alltid fanns det att göra: särskilt var det
vedfrågan både för dem själva och för bondens familj. De stod där från
morrn till kväll på "vekasten" = vedbacken, högg upp ris och pinnar och
staplade in i vedbon, bar in ved samt - som min farbror hos dottern - i
ett tjogtal år skötte all utfodring av kreaturen, hästen och småkräken,
dessemellan stod han på vedbacken, alltid sysselsatt med något. Och detta
med intresset för ved, sågning och huggning, tycks vara genomgående
för de gamla gubbarna på landet, att samla i förråd, att ständigt ha till-
gång till torrt bränsle. Gamla är frusnare än andra, de ville värma sej
vid en varm brasa under vintern, detta var och är väl drivkraften. Och så
de gamla kvinnorna, de har sin mani: att sticka och sticka i oändlighet,
68.

sticka för eget bruk, sticka för att ge bort till barn och barnbarn, något typiskt, som kom till uttryck också när mormor eller farmor satt på undantaget.

Vi hade där hemma aldrig mer än en dräng och en piga samtidigt, så att här var arbetsfördelningen inte svår att företaga, för det finns ju speciella manliga sysslor samt dito kvinnliga. Någon gång kunde väl en dräng nedlåta sej att hjälpa pigan med hennes beting, bära vatten eller ved osv., och pigan gav sin manlige kamrat ett handtag genom att hjälpa honom att lassa på gödsel eller grepa ur en kätte. Pigan gjorde i regel eld i spisen var morgon, drängen gick ut i lagård och stall för att utfodra dragarna. På kvällarna hörde det till drängsysslorna att skära all den hackelse, vintertid, som åtgick såväl till hästen som till nötkreaturen. Sen hade pigan att mjölka korna samt ge alla djuren sitt foder, utföra mockning - i stallet gjorde drängen detta - och strö i båsen och kättarna. Var drängen ledig eller inte hade något särskilt att göra, så fick han hjälpa till att städa av även i fähuset. Vanligtvis gjordes alla dessa sysslor tidigt på morgonen, innan frukosten, sen började arbetet för manfolken på åker och äng, på loge eller i skogen. Pigans utearbete

69.

ACC. NR M. 14098:70.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

inskränkte sej till arbetena i ladugården under vintern, på somrarna var sådana sysslor inte betungande, och inomhus hade hon att diska och sköta städning. Under mellantiderna satt hon vid spinnrocken, kardade ull osv samt gick husmor tillhanda på olika sätt, för hon skötte själv om matlagningen i den stora öppna spisen, bakade brödet i den stora ugnen och sydde och lagade åt de många småungarna. På vintern var det dessutom pigans uppgift att i den stora öppna köksspisen koka potatis till svinnen samt mala den i stora baljor. Eldningen skedde mest med "fåraris", de avättna kvistarna av de lövgrenar, som under sommaren skördats samt torkats till vinterfoder åt fåren. Drängen och far harpade och bar in säd, som tröskats under dagen, och när de kom in, var de för trötta att orka med något arbete utan satte sej att vila vid spisen.

Det var ett patriarkaliskt förhållande, som rådde mellan husbondfolk och deras barn å ena sidan och tjänarna å den andra. De kände varandra sedan gammalt, pigan eller drängen var i tonåldern och behövde läras och hjälpas, husbondfolket var som i föräldrars ställe för dem som var i deras bröd, som termen lydde. Och tjänstefolket stod på familjens sida, deras uppgift var att gno och inte att maska, ett idealiskt förhållande.

ACC. N:R M. 14098: 7/

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

7/

lande mellan arbetsgivarna och de anställda. Jag minns också, hur de, som förr tjänat som piga eller dräng hos oss, ibland kom för att hälsa på sin forna husbonde och matmor, det var som om de varit släkt med oss på sätt och vis, vi gladdes åt besöket, och att kaffehurran kom på i ett huj behöver väl knappt noteras. De hade haft det gott i mitt hem, och det kom de ihåg med glädje och tacksamhet, och mor och far mindes deras villighet och trohet i tjänsten. Och även barnen hyste varma känslor för dessa nu äldre personer, som hört till vår familj några år. Och jag minns, när man under pojkåren var ute och metade långt från hemmet och blev hungriga, vi då hälsade på hos mor Hilda i Oxhagen och blev bjudna på kaffe.

Angående kvinnfolk, som utfört manfolksarbeten, ja skött alla sysslor på fädernegården under flera årtionden, kan jag nämna Hilda Johansson i en by, Prämboda i Långasjö, nära intill mitt hem. Hennes far dog, då hon var i 20-årsåldern, hennes mor var illa halt genom en olycka, och tre av bröderna satt lama på sina stolar och kunde intet uträtta. Hon var den enda i den familjen, som var frisk och rörlig. Ända till sitt 50:de år uppoffrade hon sej, då blev hon ensam på gården och fick tid att gifta sej. Dessförinnan tordes ingen man gifta sej med henne och komma till

71. *ett vackert sjuk hem*

ACC. N:R M. 14098:72.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

72.

För sin omvårdnad av mor och bröder och hennes arbetsamhet med att sköta föräldrahemmet erhöll hon Pro Patrias silvermedalj. Till detta kan säjas, att det var jag som gav myndigheterna en vink om kvinnans lämplighet att medaljeras, och när hon dog 85-årig kunde hon säjas ha fullgjort ett livsverk i barmhärtighetens tjänst.

Om arbetstiderna vid en gård för c:a 75 år sedan kan säjas, att de började sin arbetsdag tidigt och slutade den sent. Ingen lagstadgad tid fanns för tjänarna då, det var att ligga i från ottan till läggedags vid 9-tiden. Redan vid 3-tiden steg manfolken upp på vintrarna för att tröska med slaga, fruntimren låg ett par timmar till 5-tiden, då det var dags för pigan att gå ut och mjölka och fodra kreaturen, medan mor lagade frukosten till samtliga, även barnen, som steg upp vid 7-tiden för att laga sej i väg till skolan. På kvällarna arbetades det med varjehanda: manfolken skulle harpa säd och bära in, skära hackelse till hästen och fäkkreaturen, se om slagorna, binda kvastar eller göra selpinnar och räfspinnar, laga seldon samt smörja stövlar med isterflott för att bli vattentäta. Svinpotatis skulle kokas och malas, kvinnorna spann och stickade, lagade och stoppade. Var det fråga om slakttillredning, så gjordes detta alltid 72.

ACC. NR M. 14098:73.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

73.

på kvällen och natten slaktdagen, medan manfolken och barnen sov. Under sommarhalvåret steg man upp med solen samt arbetade till solnedgången, ja ända till midnatt ute på skördefältet, då säden skulle sättas opp i travar eller krakas av manfolken. Dagsverkarna i skörden eller slåttern anlände redan vid 3-4-tiden somarmornarna, men mitt på dagen, efter middags-målet, sov karlarna en timme, varefter det knogades på till skymningen. Så att när dagsverkaren sedan fått mat på kvällen och hunnit till sitt hem, var väl klockan bortåt midnatt. Och för ett sådant dagsverke fick han 16 skilling plus maten (16 skilling = 33 öre).

Fritiden var således ganska ringa förekommande för tjänare under 1800-talet. Och det var ibland att vaka på nätterna, t.ex. då man skulle vakta över en so, som skulle grisa, eller en ko, som väntades kalva. Det erhöill de väl inte någon ersättning för i pengar, men moran på stället kokade kaffe extra på natten och bjöd sina tjänare som uppmuntran, kanske också för att de då kunde hålla sej vakna bättre.

Fritiden hade pigor och drängar huvudsakligen på sön- och helgdagarna, men inte ens då hela dagarna. De gick för det mesta till kyrkan om söndagarna, men innan de gick ^{och} pigan mjölka och fodra korna, drängen se om

hästen m.m. Lördagskvällarna blev de fria något tidigare än vanliga söckendagar, så att de skulle kunna gå ut och träffa kamrater och få dansa vid ett vägskäl eller i någon stuga, som var ledig på grund av att invånarna var borta på kalas. Bad de om lov att gå till sina hem på lördagskvällen för att komma tillbaka i god tid på måndagsmorrn, så fick de naturligtvis det någon enstaka gång, inte ständigt. Då fick far och mor sköta om samtliga sysslor under tiden med djur och hushåll.

Vissa fridagar hade ju tjänarna också, fast det inte avtalats direkt vid städseln men som var en tradition. Inga husbönder nekade sina tjänare att gå till en auktion i byn eller närmaste omnejd eller att gå till marknaden vår och höst, antingen det var i Holmsjö eller längre bort, såsom i Eriksmåla. Till det sistnämnda stället var det tre mil, varför det inte gick att gå till fots så långt. Husbonden körde med häst, drängen ledde en oxe eller ko, pigan åkte både dit och hem och drängen hem, om djuret hade blivit sålt, annars fick han hålla till godo att leda djuret hem också, kanske om husbonden var snäll han fick bytas vid med honom att åka skjutsen och hålla i grimskäftet. Några andra fridagar kom inte på fråga, de fick vänta sen tills deras frivecka begynte den 24 oktober.

ACC. N:R M. 14098:75.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Jag har tidigare i denna redogörelse talat om den manhaftiga moran i Sneramåla. Hon hette för resten Hila Johansson, f. Magnusson, samt dog för omkring 25 år sedan 85-årig. Hon hade den taktiken att på kvällarna vrida fram klockan en timme, så att folket skulle kunna purras en timme tidigare. Men innan kvällen vred hon klockan igen, men så att den gick en timme för sakta. På så vis blev arbetstiden två timmar längre per dag! Inte nog med att hon låste skåp och skafferi mellan målen, man hade i den gården också för sed, att husbondfolket kastade i sej maten, och när de la ifrån sej sked och kniv, var det tecken att måltiden var slutad, också för tjänare och dagsverkare. Men en näbbig piga svarade moran en gång, när hon undrade om inte pigan hade slutat äta: "Mataro och skitnaro består kungen sej!" och fortsatte äta som förut.

På ett annat ställe hade mor i huset för sed att unna sin gubbe de bästa bitarna. En gång hade man kroppkakor till middag, en genuin rätt just i den här trakten. Hon hade lagt i extra mycket fläsk i en del kroppkakor samt i dem, som var avsedda för drängen bara svälbitar, samt gjort de som var bäst lite grann större så att gubben skulle kunna leta rätt och kunna lägga beslag på dem. Men drängen var en filur och förstod kne-

75.

pet och knyckte en av de goda. Men då avslöjar sej gumman, ty hon skriker till ynglingen: "Nä du, Kalle, låt bli dom, di ä fars!" Kalle låter sej inte förbluffa utan kniper sin kroppkaka, vilken han skär mitt itu. Då visar det sej, att det har visats mannamån mellan husbonde och dräng. Kärningen gör sej från den dagen inte fler gånger skyldig till detta bedrägeri, utan när hon vill ge gubben en extra favör i fråga om mat, ber hon honom komma in mellan målen.

Det var sålunda inte brukligt här bland vanliga bönder, att tjänare och dagsverkare i maten åt för sej själva och husbondfolket vid ett annat bord i ett annat rum, alla åt vid samma bord, vardag som sön- och helgdagar, och detta visar ju en god sida hos bondfolket. Det var ett patriarkaliskt familjeliv, tjänarna räknades till familjen, fast det kunde ju finnas undantag, då tjänarna fick de sämsta bitarna samt fick bo och ligga dåligt i oeldade rum osv. Detta betraktelsesätt var sålunda regel i denna bygden, både bonden och hans familj som tjänarna höll på detta, att familjen omfattade också tjänstefolket, fast detta dock visste sin plats och hyste lydnad och vördnad för sina arbetsgivare, precis som det stod i den s.k. Hustavlan i katekesen. Från husbondfolkets sida kunde denna

76.

känsla av samhörighet ta sej uttryck på så sätt, att om tjänaren blev sjuk vårda honom lika ömt som ett av barnen, skaffa dem medicin och göra allt för att de skulle bli friska igen, under kovalescensen låta dem få kortare arbetstid och lindrigare sysslor, och detta utan att dra av från lönen. Och utan att knota tog sej tjänare ofta och erbjöd sej att hjälpa till under sin fritid, om husbonden eller matmor var krassliga eller om de skulle fara bort. I sådana förekommande fall fick tjänarna ofta lite ersättning i form av en slant eller spendering eller en sak som gåva. Jag hörde av många föräldrar, att det hände, när tjänaren blev sjuk, att dennes far eller mor kom och hjälpte till med arbetet på gården i sin sons eller dotters ställe, och detta utan att begära betalning för hjälpen. Sådant bidrar till ett närma tjänare och husbönder till varandra i det gemensamma arbetet för familjens bästa. Men om husbondfolket var snåla och trilska och utnyttjade sina tjänare på alla sätt, så blev ju följden automatiskt den, att de också trilsknade till, var tidtjuvar och utförde sina sysslor av tvång, inte av lojalitet. Sådana fall förekom här och där.

Hur bodde nu tjänstefolket här i bygden i gamla tider. Jo, vi har ju

påpekat dess samhörighet med familjen när det gällde att inta måltider-
na. Samma var förhållandet med logiet: vintertiden låg både piga och dräng
inne i det stora vardagsrummet, som också var sovplatsen för bonden och
hans mora samt barnen. Men detta gällde endast under vintern, på det att
man ville spara bränsle. Annars fanns nog gott om utrymme i de många rum-
men både nere och uppe på. Så fort det blev ljunt på våren, flyttade såväl
piga som dräng upp på var sitt rum i andra våningen, och här sov de och
tog emot besök av kamrater ända tills friveckan kom. Hos oss var det så,
att fram till 1890, då farfar dog och hans rum blev lediga, ett nere och
ett uppe på andra våningen, låg tjänarna inne i stora boningsrummet vin-
tertiden jämte barnen, medan far och mor låg i en sidokammare. Men efter
1890 erhöll drängen sitt rum där nere och pigan där uppe i farfars un-
dantagsrum, stora boningsrummet behövdes enbart för barnen, som var många.
Eldstäder fanns naturligtvis för tjänarna i deras rum, men de fick under
sin fritid både hugga, bära in ved samt göra eld i spisarna. Här var de
helt privat, här hade de sina kläder i garderober, småpersedlarna gömde
de under lås i sina små kistor eller nattsäckar. Då drängen slutat för
dagen, satt han i sin kammare eller låg ovanpå sin säng, ofta kom det kam-
78.

ACC. N:R M. 14098: 79.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

rater, andra drängar, men också bondpojkar från byn, och då kom kortleken fram. Mn spelade ibland om pengar, 21 och 5-kort, men oftare bara om flickor som insats. Andra kortspel var 2-manna- och 4-mannatolva, kasine, mas och hund (hynda) samt Kung, bonde, herreman och "pirr" (pierre). Vi småpojkar var ofta inne hos drängen och fick också vara med i kortspelet utom då det gällde pengar, för det hade man inga. Om lördagskvällarna kunde det hända, att drängen hade en liter hemma, och då dracks det i lag med kamraterna innan de gick ut på dans nästan i närheten.

Jag träffade för en tid sedan en fabrikör här i Vissefjärda, som har en liten möbelfabrik, och han omtalade, att han som 15-årig pojke tog tjänst hos en bonde i Skåne, och hur han slet ont hos honom. Särskilt påtalade han det omänskliga - det var för 40 år sedan - i att drängen måste ligga i oeldat rum, stallkammaren ute hos hästarna, hela vintern, trots att det fanns gott om utrymme inne i bondens stuga. Han frös, säger han, så han trodde han skulle dö, men andra drängar där mere hade det lika illa med husrum. Men husbondfolket var dock i annat hänseende snälla, och bara för något år sedan var fabrikören nere och hälsade på i gården och blev ^{väl} mottagen, nästan som en släkting. Då nämnde han om det värsta med

79.

tjänsten: den på vintern iskalla stallkammaren.

I mitt hem höll man inte husandakt, men det förekom på en gård i Stångsmåla, Vissefjärda, hos min faster Kajsa-Lena och hennes man Sven Petersson. Han var s.k. gammalläsare men högkyrklig. Där måste alla, även tjänarna, vara inne morgon och kväll samt höra på bönen och delta i psalmsången. Där jämte skulle de även om söndagarna, när ingen annan fanns till hands, läsa dagens predikan i Elfvings, Luthers, Norborgs eller annan postilla. Barnen måste även läsa, likaså besökare, släktingar eller andra. Den där läsningen och det andra tyckte inte tjänarna något vidare om, men där var bra att vara både vad beträffar behandlingen och kost och logi, så de fick väl ta det som en prövning.

När det var kalas i gården, barndop, begravning eller andra, så fick drängen hålla mest till ute och ta emot hästarna av de långväga främandena, passa dem och ge dem foder, sela av och på, rykta osv. När kalas-folket skulle fara, skulle drängen spänna för och köra fram skjutsen till stora trappan. Maten fick han vid sådana tillfällen äta lite när som helst och hur som helst, som det passade hans sysslor, men han fick av alla de slagen läckerheter, som gästerna åt inne vid kalasbordet samt dricka av

80.

ACC. N:R M. 14098:81

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

81.

alla sorterna. Pigan var sysselsatt i köket och diskade och såg till maten jämte kokerskan, så hon kunde vid festerna inte heller tänka på att få vara med inne bland gästerna. Det var att hugga en bit från faten, när de återkom till köket, sedan de varit inne vid kalasbordet. Och såväl hon som kokerskan samt drängen jämte de, som hjälpte till vid serveringen erhööll drinks, ty inne bland gästerna gick en tallrik laget runt, och på denna la man efter råd och lägenhet, hedersgästen eller - gästerna mest, övriga mindre. Och samma gäller väl också nu angående tjänarnas deltagande i husbondfolkets kalas, att de är sysselsatta och hjälper till med vad de förmår, fast nu behöver man inte ta emot, fodra och rykta eller spänna för hästar, när var och varannan bonde och övriga också har egen bil eller tar taxidroska. Och insamling av drinks till personalen äger heller inte rum numera, värden står själv för alla kostnaderna, inklusive då den lejda personalen. Och pigor och drängar förekommer ju inte numera, det är lantarbetare och hembiträden, lön för månad, reglerad fritid m.m. nytt, som tillkommit i st. f. den gamla legohjonsstadgan. Alltså på alla sätt bättre arbetsvillkor och andra förmåner, friare och obundnare, men det äldre patriarkaliska mellan husbonde och tjänare är borta.-

ACC. N:R M. 14098:82.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

82.

Rörande kyrksamheten bland folk förr, så var den mycket stor. Även ungdomar gick i kyrkan allmänt, vilket numera inte förekommer utom vid de större helgerna, såsom t.ex. julen. Också tjänarna fick frihet att gå i kyrkan praktiskt taget när de ville, fast de gick väl inte var söndag, för det var en hel mil till sockenkyrkan. Då hade man närmare till Långasjö kyrka, och på grund av att västra delen av Vissefjärda, Kåraböket, ända till slutet av 1880-talet i administrativt hänseende hörde till Kronobergs län, dit Långasjö hörde, samt Konga härad, och hade länsman gemensamt med nämnda socken, så kände man ganska stor samhörighet med Långasjö kyrkliga församling samt gick lika ofta nästan till den kyrkan. Så var det också s.k. gångedagar till främmande kyrkor, t.ex. Långasjö - alla anmandagar var långasjö-dagar - och dylika dagar försummade ungdomarna inte. De gick dit i stora flockar, bondens barn och andra, t.ex. då tjänstefolket. Alla gick till kyrkan för en hundra år sedan, så började de förnämsta bland bönderna skaffa sej åkvagnar - den vanliga stadsvagnen med smala hjul, på vilken man satte på för kyrkbruk en fin, målad häck med fint åksäte. Häcken hade spegelskärmar där framme. Fjädersvagnar kom därefter i bruk, och nu åkte bonden med maka samt småbarnen till kyr-
82.

kan, medan de som inte hade hästar samt ungdomarna fortfarande gick till fots, ända till fram mot sekelskiftet, ^{de}cyklarna gjorde sitt intåg i byarna. Men detta färdemedel blev dock inte allmänt förrän in på de första decennierna av 1900-talet.

För att fortsätta i samma ordning som frågelistan, så kan säjas, att förhållandet mellan gårdarnas egna ungdomar, bondbarnen, och tjänarna, var kamratligt och man umgicks som vänner. Detta berodde på att många av småböndernas egna barn hade pig- och drängtjänst några år i ungdomen, men somliga av bondbarnen kanske visade lite öppet förakt för de som var från torp- och backstugor. I varje fall var det rätt ovanligt att förbindelser ingicks mellan böndernas barn och småstugornas ungdomar, man räknade med att torparungarna var fattiga, och pengar spelade då som nu rätt stor roll vid ingåendet av äktenskap. Undantagen bekräftar bara denna regel.

Det var vanligt att man hade ungdomsbjudningar under vintrarna, och efter vad jag minns, så var det både ungdomar från bondhemmen och ifrån hantverkar- och torparstugorna, som inbjöds. Dessa bjudningar alternerade, och de gällde i stora byar bara byns ungdomar, medan man, om det var små

byar eller enstaka hemman, bjudningar utgick till flera byar gemensamt. Det blev både kaffe och mat, först kaffe, sedan mera stadigt. Och dryckesvaror saknade inte, både pojkar och flickor tog sprit, de senare mest för sällskaps skull och i form av vin. Då det gällde de obesuttna ungdomarna, alla hantverkare eller tjänstefolk, så hade de också möjlighet att bjuda igen, om inte förr så i friveckan.

Ståndscirkulationen hade börjat, så det hände ju förstås, att gifte skedde mellan obesuttna och böndernas barn, men sådant väckte uppseende. Om en dräng fattat tycke för en bondflicka, så for han kanske till Amerika några år, kom tillbaka med dollars, köpte ett hemman samt gifte sej med sin ungdoms älskade. Bondeungdomarnas föräldrar vaktade noga över, att deras pojkar och flickor, särskilt de som skulle överta gården, tog sej gifte från ett annat hemman, helst där det följde pengar med "Förlikställighet", som det brukar stå i nutida friarannonser. För fattigdomen var bönderna rädda som för den Farlige, fattiggården som helvetet. Därför var det också en väldigt stor skam att bli utfattig, att hamna på fattigstugan. Man snålade därför och sparade, så att åtminstone ett av barnen skulle få det bra, den som övertog gården, de övriga fick försöka

84.

få tag i någon partner, som hade hemgift att vänta, så att även de i sinom tid skulle kunna bli besuttna och välbärgade bönder. Särskilt efterfrågade som äktenskapspartner var enda dottern, resp. sonen, det betydde redan från början rikedom och anseende i by och socken.

Föräldrar anlidade vanligen bönemän för att sondera terrängen på ortens giftermålsmarknad. På 1870-80-talen samt även nästa decennium var det för vår trakt, gränsande mot Bleking, särskilt två, Jon i Skumpamåla, ERINGSBODA, samt Friar-Ingrid från TVING, jämte Andreas Travare eller bara Travarn, från Algutsboda - Ville Mobergs hemsocken - som slet ut en massa skosulor i sitt "yrke". De kände folk mycket väl, även deras ekonomiska förhållanden, det allra viktigaste tydligen, så att de hade många både lyckliga och olyckliga äktesnkap på sina samveten, mest säjs det ha varit av det sistnämnda slaget. "Trollet för guldets" var det många som fick genom bönemansförmedling av äktenskapspartner. Dessa vandrande äktensskapsbyråer gjorde inte sitt för inte: när väl förmedlingen skett och giftet ingåtts, så skulle de ha som arvode en skjorta eller särk, och under arbetets gång blev det många kaffekalas i gårdarna med ty åtföljande kaffegökar, och på bröllopet skulle de naturligtvis vara med.

ACC. N:R M. 14098:86.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Så att som äktesnenskapskandidater hade stogornas ungdomar ringa vä-
de för bondsöner och dito -döttrar, det var klart och tydligt. Även vid
danser i vägskälet torde en och annan, liksom vid ungdomsbjudningar, av
bondungdomarna se pigor och drängar över axeln, såvida dessa senare inte
var utgångna från bondehem, vilket var mycket vanligt. Men dessa stolta
och högfärdiga bondungdomar var sällan omtyckta av vare sej andra ung-
domar från bondgårdarna eller -det undrar man inte på - av de tjänande
bröderna eller systrarna. Dessa undantag bekräftade endast regeln, att i
umgänge i arbete och lekar kunde den ene vara så god som en ann. Åtmins-
tone här i skogsbygden, där det inte var annat än småhemman och knappast
några riktigt rika åboar. Men trots detta fanns dock mer eller mindre öp-
pet här och var bondhögfärd.

Det hände naturligtvis att en och annan piga blev havande, då an-
tingen husbonden varit framme eller sonen i familjen. Det blev inte frå-
ga om äktenskap mellan den sistnämnde och flickan, hon skickades hem och
kom sina föräldrar till last. Efter det hon fött barnet, fick hon ge sej
ut och tjäna igen, fadern till barnet fick betala för dess uppfostran,
vanligen en summa på en gång, och så var saken klar. Likaså om det var en

87.

husbonde, så fick han betala barnuppfostringspengar, enligt överenskom-
melse med flickan. Det omtalades, att pigor och även andra flickor, som
råkat i "olycka", försökte få bort fostret genom olika tricks, vanligast
genom "lyft" på tinor och såar eller som Moberg skriver i "Mans kvinna",
genom att lyfta på tunga stenar, eller också ta in något, som kunde döda
det ofödda barnet, t.ex. slicka av fosfor på den tidens giftiga "spe-
tor". I sistnämnda fallet strök de väl sannolikt med både flickan och
fostret.

Jag hörde omtalas, hurusom en ung bondmora blev änka, och för att
få någon till manfolkssysslorna, städjade hon en ung pojke på 17 år från
socknen. Det dröjde inte länge, förrän pojken övertalades att ligga jämte
husmor om nätterna. Resultatet lät inte vänta på sej. Hon födde sitt barn
men gifte sej inte med drängen. Denne fick flytta och gifte sej sederme-
ra till en bondgård några mil längre bort.

Där det hände, att en dräng eller piga blev resp. husbonde - matmor
i en gård genom gifte, och där sen städslades tjänare, så hade säkerligen
detta inverkan på tjänarnas respekt för den, som förut själv varit tjä-
nare. Mot bonden eller moran, som var födda av bondfolk, var respekten
87.

större än mot den andra parten, utgången från en torp- eller backstuga.

Giftermål mellan tjänare förekom ofta, då dessa äktenskap var regel, de övriga, som gifte sej upp ett eller flera pinnhål på samhällsstegen, var undantagen. Dessa, som kom sej upp var antingen flickor som var ovanligt vackra eller särskilt duktiga i allt, som rörde hushåll och andra sysslor, drängar som var skötsamma och sparsamma samt därjämte genom styrka och utseende var flickornas förtjusning. Giftermål mellan tjänare resulterade i att de flyttade från sina resp. tjänsteställen samt bosatte sej på ett torp, gick dagsverken för arrendet samt dagsverken för dagspenning, bögge två att börja med. Det var inte ovanligt, att en dräng tog värvning som soldat, båtsman eller husar, flyttade in på rotens torp samt försöjde sej mellan mötena med dels arbete på torpet eller dagsverken hos bönderna. En och annan lärde sej till träskomakare och en del andra kunde ha ett annat hantverk. Ja, många möjligheter fanns, men de flesta var ovanligt barnlagda och fattigdomen i deras stugor skrämmande. Om ett dylikt pars öden ska jag berätta om i slutet av artikeln.

I regel var för en eller ett par mansåldrar sedan husbondefolket enväldshärskande, som fordrade ovillkorlig lydnad av tjänarna samt dik-
88.

ACC. Nr M. 14098:89.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

89.

terade själva, vad tjänarna skulle göra och inte göra, men husaga förekom inte, efter vad jag förspott, när det gällde vuxna tjänare och i all synnerhet de kvinnliga. Var det frågan om aga, så var det mest drängpojkar som fick den, men också sådan var sällsynt, så framt det inte gällde verklig tredska eller andra svårare fel. Tjänarna måste vara noga vid titulerandet, tjänade de hos en nämndeman eller kyrkvård eller ålderman, så dugde det inte att bruka deras förnamn eller bara efternamnet, titeln måste vara med. Vanliga bönder nöjde sej med att kallas vid förnamn samt "Ni" eller längre tillbaka "I". Ja det gick så långt, att både far och mor i huset måste kallas "I" inte endast av tjänarna utan också av barnen. "I far" eller "I mor" skulle det sålunda heta. I vort fall blev det uppsträckning, om tjänare eller barn syndade mot denna regel. Så de "du" i något sammanhang, så vankades det handgriplig bestraffning. "Ni" var mycket vanligare än "I" som tilltal till vuxna av barn samt av tjänare till husfader och husmoder. Så vida inte tjänarna var skol- eller läskamrater med husbondfolket, då kanske i en del fall tilltalsordet du tolererades. Men i främmandes närvaro ville inte i alla fall tjänarna använda det förtroliga duandet utan så förnamnet eller "ni". Man var liksom generad att visa att man fick vara så "gemen" gent emot husbondfolket.

ACC. N:R M. 14098:90.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

90.

Nog fanns det en och annan snål bonde och dito matmor, som var nog omänskliga att inte lämna sina tjänare ro att ens sova ut eller gav dem dålig mat, men de blev utberyktade inte bara i byn utan i hela socknen samt fick till slut lov att ändra taktik, om de ville ha några tjänare alls. Även om sådana bönder betalade mer än andra i årslön, så kunde de inte få någon att ta tjänst av de som bodde i bygden och kände till förhållandena. De fick ge sej av utsocknes, försöka på städjemässor osv., men när tjänsteåret var slut, tog dessa utsocknes ungdomar inte förnyad Tjänst på mågra villkor. Hade man sluppit ifrån "hiet", så skulle man inte sen med berätt mod ge sej i det igen. Tjänarna uppskattade således ett vänligt och hyggligt bemötande, fritid och god kost mer än pengarna, och så har det väl alltid varit och är så ännu. Särskilt var tröskottorna för drängarna samt kvällsarbetena för dem mycket betungande, för pigornas del var det ottespinning och kvällsspinning som ansågs tråkigt. Men gav husbondfolket dem lite uppmuntran i form av kvällskaffe t.ex., så gick det lättare. Om kosthållet kan säjas, att det i alla hem den tiden var sämre än nu, men man hade små fordringar, och fick man bara äta sej mätt och hade samma förmåner som den övriga familjen, så var allt gott och

90.

ACC. N:R M. 14098:91.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

väl. Mer än nu var gott kosthåll och dåligt en fråga om årstidernas rytm. Var det knalt en tid med storsill och potatis ofta, så kom det också tider med slaktmat, då kråset smordes. Att göra åtskillnad på tjänarna och de övriga i huset upptogs synnerligen illa av tjänarna, det är klart, och sådana husbönder och matmoror fick dåligt betyg och chikanerades på "böjden" (bygden).

Arbetstakten var på 1800-talet ganska maklig, folk "drog skankarna efter sej", som det sades. Man kan nu efteråt inte undra på detta, då arbetstiden var så lång som bortåt 15 timmar eller mer somliga tider på året. Oxarnas takt var sävlig, en dräng som följde ett oxök fåra opp och fåra ner, dag ut och dag in, likaså längs efter vägarna, fick inte gärna någon sprutt i andra arbeten heller. Var det då någon husbonde, som ville att hans tjänare och dagsverkare skulle skynda på, så togs det illa opp. "Det vi inte hinner med i dag, det kan göras i morgon", det var mottot.

Att utföra vanliga arbeten, såsom sådd, skörd, tröskning eller dyligt på sön- och helgdagar, det var en styggelse och fick på inga villkor förekomma under gamla tider. Sabbatsbudet hölls det styvt på, då skulle alla som kunde fara till kyrkan. Och efter hemkomsten borde man hålla sej
91.

91.

ACC. NR M. 14098:92.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

92.

inne och inte springa på danser eller gå på supning och kortspel. Och katekesens s.k. Hustavla blev på läsmötena(husförhören) inskräpft hos både husböndfolk och tjänare. Att rymma ur tjänsten för små anledningar ansågs dunt, bättre att tiga och lida, tjänsteåret varade inte i evighet, sen var man i alla fall fri att ta tjänst på ett bättre ställe. Nu gör man nästan vad som helst på sabbatsdagarna, även ute i avlägsna bygder, men det är dock olika i alla fall. Somliga knogar var söndag, andra bara i skörden och bärgseln, när det är tråkigt bärgningsväder och skörden löper fara att förstöras. Förr resonerade man som så, att Gud ger nog fint väder, det litade man på och handlade också därefter. En vacker sed, tycker man kanske, men föga ekonomisk.

När lönerna så steg fram på 1890-talet, drog sej många bönder för att ha tjänare: de som förr haft både piga och dräng, hade sen bara en av dem, de som haft bara en förut hade sen ingen. Det blev då många ungdomar, som blev utan arbete. De sökte sej till Danmark, Tyskland och Skåne, till Stockholm och Amerika osv. Och, som sagts förut, nu har knappt någon bonde råd med att ha tjänare, om han vill räkna ekonomiskt. Att betala t.ex. en dräng 500 kr. per mån. samt kost blir rena förlusten på en mindre gård.

ACC. NR M. 14098:93.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

93.

Så vill jag till slut ge en tidsbild från förra seklets början i denna socken i anslutning till vad som tidigare nämnts om tjänstefolks giftermål med varandra. Jag har antecknat den efter muntligt meddelande av snickaren Per Karlsson, nu 80-årig, som i sin tur fått det efter sina föräldrar. Karlsson har hela sitt liv bott i Långasjö, vår grannsocken, men hans föräldrar hade kontakt med Östra Vissefjärda, genom släktskap med folk där, så jag litar på att hans skildring är riktig. Så här berättade han:

I en by i Södra Möre-delen av Vissefjärda, alltså öster om Lyckebyån, var det en dräng vid namn Erik och en piga, som hette Britta, vilka tjänade på samma ställe. De gick år efter år och snålade av sin lön, ty de "var sams" och ville med tiden gifta sej. Men att tjäna då passade ju inte, de måste ha något eget. Och det fick de på så sätt, att en bonde i Lassamåla lovade dem att ta opp odlig, svedja och bebygga på hans mark långt opp i vildmarken mot Oskar socken. (Här har för resten Kalmar södra landsting nu inköpt skogen som allmänning).

Erik hade ett par år före giftermålet varit och sett ut platsen, röjt och huggit lite på fritid samt ordnat med ett svedjeland. Kontanter
93.

hade de sparat, de hade kyrkkläder och arbetskläder, och de hade starka armar och friska kroppar, så de räddes inte för framtiden. En vacker vårdag flyttade de upp på det som skulle bli deras hem för många år, men här fanns varken hus att bo i eller rum för husdjur.

Så ordnade de till det att börja med: Erik klöv gärdsle, med dem stände han av till en koja mot en stor sten, lade på granrisgrenar som tak samt gjorde ett slags dörr av trindgärdsle, vilken hängdes upp med vidjehankar. Inne gjordes en bädd för paret att ligga i, och sen var det att sätta i gång med att sörja för mat. Man satte potatis på sveden, sådde brånarovor mellan potatiskuporna, bröd hade man inget än utan måste köpa korn av bönder. Men till hösten såddes råg efter potatisen, en ny sved lagades i ordning att bränna på våren, och den avverkade skogen blev till en liten stuga, en av runda stockar, liknande en höladå av den traditionella typen. Ett liknande hus byggdes för ko, gris, får och höns, det blev lagården. Och under tiden, som man inte hade annat att göra, flåhackade bägge makerna och bröt sten, vilka lades upp vid tegens gränser och blev stengårdsgård. En del stenar mitt i tegen las upp i rösen på någon hall eller större, jordfast sten. Man hade primitiva redskap, så att

94.

de större stenarna fick vara i fred. Men åker blev det, och så småningom skörd av både råg, vete, havre och potatis. Men svedjandet fortsattes, vart år hade man ett sådant land, men samtliga ingärdades med stänger, stakar och vidjor för kornas och fårens skull. Bete fanns i överflöd, här oppe betade inte bönderna med sina djur, det var för långt från gårdarna, och man ville inte ha besvär med att inhägna sådana långa ägo- och gränser. Erik och Britta behövde inte heller erlægga arrende för marken, men han gick då och då liksom Britta dagsverken hos bonden, som rådde om hans "domän".

De hade inga barn, och då de blev gamla, orkade de inte sköta vare sig jord eller djur. Bonden fick de odlade tegarna att bruka, om han så ville, bara stugan behöll de. Nu sysslade Erik lite med tillverkning av beck, som han sen gick och sålde i byarna. Dessa beckrivor hade god åtgång, för inte bara skomakare hade bruk för becket, det var en stående artikel i husapoteket mot sår och hudsprickor.

Där deras stuga en gång stått är det bara en nerfallen spis och skorsten, jämte en stenfot, som minner om att här bott människor i öde- marken, samt naturligtvis stennurar och rösen, tydande på god odlingsflit.

Och människor nu för tiden besöker platserna här uppe blott när jakten på 95. älg och annat villebråd blir lovlig. -